

REISEBOEK

**Vijftien reisverslagen van de jonge graaf
van Rechteren Limpurg
1804 - 1813**

M.L. Hansen (ed.)

REISEBOEK

**Vijftien reisverslagen van de jonge graaf
van Rechteren Limpurg
1804 - 1813**

© Uitgegeven door STRENG, Epe 2005

Alle rechten voorbehouden. Niets aan deze uitgave mag op enige manier verveelvoudigd of openbaar gemaakt worden, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
Kaart	8
1. Reis van Overlaar naar Sommerhausen van 28 oktober 1804 tot 23 november 1804, en een verblijf van acht maanden te Sommerhausen	9
2. Reis van Sommerhausen naar Overlaar van 15 juli 1805 tot 21 juli 1805, en een verblijf van twee weken op Overlaar, twee weken te Almelo, en zes maanden te Overlaar	12
3. Reis van Overlaar naar Borken van 5 februari 1806 tot 6 of 7 februari 1806, en een verblijf van zes maanden te Borken	14
4. Reis van Borken naar Rechteren van 5 juli 1806 tot circa 6 of 7 juli 1806, en een verblijf van drie maanden op Rechteren	15
5. Reis van Rechteren naar Bremen van 13 oktober 1806 tot 13 november 1806, een verblijf van acht maanden te Bremen	16
6. Reis van Bremen naar Altona van 1 juni 1807 tot 2 juni 1807, en een verblijf van elf maanden te Altona	18
7. Reis van Altona naar Rechteren van 29 april 1808 tot circa 7 mei 1808 en een verblijf van enige weken op Rechteren	20
8. Reis van Rechteren naar Amsterdam en terug, van 29 juli 1808 tot 5 augustus 1808, en een verblijf van enige weken op Rechteren	22
9. Reis van Rechteren naar Sommerhausen van 3 september 1808 tot circa 19 september 1808, en een verblijf van drie maanden te Sommerhausen	26
10. Reis van Sommerhausen naar Zwolle van 20 januari 1809 tot circa 28 januari 1809, en een verblijf van vijf maanden te Zwolle	34

10.a Reis van Zwolle naar Overlaar en terug, van 8 juli 1809 tot 19 augustus 1809, en een verblijf van ruim twee maanden te Zwolle, waarna zes weken op Rechteren	40
11. Reis van Rechteren naar Sommerhausen van 6 december 1810 tot 14 december 1810, en een verblijf van een maand te Sommerhausen	44
12. Reis van Sommerhausen naar Overlaar van 12 februari 1811 tot 20 februari 1811, en een verblijf van drie weken op Overlaar, waarna een verblijf van vier-en-een-halve maand te Zwolle, na een rondreis van 6 juli 1811 tot circa 6 september 1811 naar Rechteren, Almelo, Overlaar, Rechteren, Zwolle, en een verblijf van enige maanden te Zwolle	46
13. Reis van Rechteren naar Sommerhausen van 10 augustus 1812 tot 21 augustus 1812, en een verblijf van twee-en-een-halve maand te Sommerhausen	50
14. Reis van Sommerhausen naar Erlangen van 6 november 1812 tot circa 7 november 1812, een verblijf van vijf maanden te Erlangen, en een verblijf van vier weken te Sommerhausen	56
15. Reis van Erlangen naar Heidelberg (en terug) vanaf 4 juni 1813 en van Erlangen naar Sommerhausen van 5 april 1813 tot circa 6 april 1813	56
Literatuur	57
Index	58

Inleiding

Adolph was de oudste zoon van Frederik Lodewijk Christiaan des H.R. Rijksgraaf van Rechteren Limpurg tot Rechteren, Schuilenburg, Eze en Verborg en heer van Almelo en Vriesenveen (1748-1814) en diens tweede echtgenote Elisabeth Reinira Johanna barones van Heeckeren, vrouwe van Oolde (1774-1834). Adolph van Rechteren Limpurg (1793-1851) kreeg bij zijn geboorte de namen Adolph Frederik Lodewijk. Hij erfde op tweeëntwintigjarige leeftijd een deel van zijn vaders titels en bezittingen: hij werd heer van Almelo en Vriesenveen en eigenaar van Rechteren en Verborg, later erfde hij Oolde van zijn moeder.

Uit het eerste huwelijk van zijn vader had Adolph een halfzus. Toen hij zijn eerste reis-journaal op elfjarige leeftijd begon, had hij ook twee zusjes en een broertje. Zijn jeugdige moeder - zij trouwde op achttienjarige leeftijd en binnen tien maanden werd Adolph geboren - was gewoonlijk in zijn buurt, zijn vader daarentegen zag hij soms een heel jaar niet. De familie was op het Oosten georiënteerd en het taalgebruik van de jonge Adolph had een sterk Duits idioom. Toen hij ouder werd, sleet het weg. Uit de eerste schriftjes blijkt dat hij woorden opschreef zoals hij ze meende te horen.

Het bijhouden van een reisjournaal behoorde tot de opvoeding en Adolph werd al op jonge leeftijd mee op reis genomen. Het meest ver weg gelegen reisdoel was Sommerhausen, het wijnstadje lag dicht bij Würzburg. De familie Van Rechteren Limpurg had een uitgestrekt landgoed in de omgeving en Adolfs vader was op het kasteel van Sommerhausen geboren. Men ging er vaker naar toe en het gezelschap volgde ver-schillende routes zodat Adolph heel wat van Duitsland te zien kreeg. Door een reis naar en een verblijf van meer dan een jaar in Altona bij Hamburg leerde hij ook het noorden van Duitsland kennen. Met zijn vader maakte Adolph een educatief reisje naar Amsterdam en Haarlem. Hij toerde door Gelderland en Overijssel en in de vakantie ging hij logeren bij zijn grootvader jonkheer Frederik Jan Willem Robert van Heeckeren, heer tot Overlaar, Wolfshagen en Bijssel.

De eerste boekjes zijn op losse vellen geschreven die naderhand gebonden zijn. De aangebrachte verbeteringen zijn van latere datum, wat aan het kleurverschil van de inkt is te zien. Het begin en het einde van de boekjes lopen niet synchroon met de reizen. De tekst loopt door maar de paginanummering begint per boekje steeds bij nummer één. Adolph heeft zijn eerste journaals nog eens overgeschreven en geredigeerd. Daar waar de tweede versie de eerste aanvult is de tekst in de voetnoten weergegeven met de vermelding LV (Latere Versie) en het paginanummer.

De spelling en de grammatica van Adolph van Rechteren Limpurg zijn op een paar uitzonderingen na ongewijzigd weergegeven. Hinderlijke schrijffouten zijn verbeterd. De herkomst van de annotaties uit woordenboeken, encyclopedieën en reisgidsen is niet vermeld.

De verzameling boekjes die samen het 'Reiseboek' vormen, worden in het Historisch Centrum Overijssel, in het huisarchief Almelo, inv. nr. 774, bewaard.

Kaart

**Het Reiseboek
welke
Adolph van Rechteren
samelt
van het
jaar 1804 den
28 October van sein
11 Jaar.**

- 1. Reis van Overlaar naar Sommerhausen
van 28 oktober 1804 tot 23 november 1804,
en een verblijf van acht maanden te Sommerhausen.**

Anno 1804.
1ste reis van Overlaar over Wesel, Dussel:
dorp Frankfort en Würtzburg
na Sommerhausen in Franken
bedragende 100 uur
1ste Verhaal.¹

N^o = 1 Anno 1804

1ste Reis van Overlaar² na Sommerh[ausen]³ en weerom.

Den 28 October 1804 gingen wey⁴ van Overlaar na Frankfort am Mayn. Van Overlaar na 3½ [mijl te] Boekholt waar wey om 4 Uuren smiddags ankwamen. Wey woudden nog wel gaarne na Wesel maar het was een slegte en gevaarlykte weg, dus bleeften wy s'nags hier⁵, smorgens gingen [2] wey van hier na Wesel met een sterke vesting⁶ (2 m[ijl]) en van daar na Duisberg 3½ u[ren] daar [een] Reformierde A⁷. Blyften wey snags, en des anderdays smorgens setten wey onse Reyse voort van Duisburg na Düsseldorf (2 m[ijl]). Is een mooye stadt an de Rhein met mooye Huizen en gereede

¹ LV, 1.

² Het huis Overlaar onder Laren in de Achterhoek, was een bezitting van Adolphi grootvader Frederik J.W.R. van Heeckeren. Het huis is er niet meer, er staat nu een boerderij (AWN dl.8, 753).

³ Het slot Sommerhausen was een bezitting van de Van Rechterens, het lag dicht bij Würzburg. De goederen waren afkomstig van de familie Von Castell.

⁴ Mama, Oom en ik (LV, 1). De oom is Frederik R.B.R. van Rechteren Limpurg.

⁵ De herberg was al op zyn Westphaalsch (LV, 1).

⁶ Een schoon en wel geboude stadt (LV, 1).

⁷ Akedemie (LV, 2).

straten⁸ en 12,000 Inwoners die meest Reformeerd sind.⁹ Van daar gingen wey na Duitz (3½ [mijl]), een klein aardig plaatsjen tegen over Coeln. Hier [3] bleeften wey beij in het logement Prinz Carl snags. Des Anderdags morgen gingen wey van hier na Siegburg (2 m[ijl]), Ukeroth en (3 m[ijl]) Weyerbusch waar wey s'avand's an kamen¹⁰ en snags bleeften. Dese dag viel niets merkwaardigs voor. Des anderdags smorgens gingen wey van hier na (3 [mijl]) Wahlroth (3½ [mijl]) Freylingen (1½ [mijl]) Walmerode¹¹ en (2 [mijl]) Limburg [4] an de Laan. Hier bleeften wey snags. Limburg ist een aardige kleine Stadt.¹² Onderweegs viel ook niets voor alsdat wey veele Bergen op en af moesten en seer veel koude uitstaan moesten. Van hier gingen wey na (3 [mijl]) Würges, Königstein en Frankfort.

den 2 November 1804

Hier sag ik Papa die ik ins Jahr niet gesien had. Hier blyften wey [5] maar 14 Dagen. De Stadt Frankfort selfst en de Voorstadt Sachsenhausen¹³ beyde worden door den Mayn getrent over welke een Brug gaat, die 450 foet lang ist en op 14 Bogen staat.¹⁴ Ook is die lage der Stadt mooi en haare Wandelingen sind seer aangenaam. Ook is hier een mooy Logement namens het rooye huis [6] welke bey 400 kamers heeft warin dikweils 3 tot 4 Hofen in wonen.¹⁵ Nadat wey ons hier 14 Dagen opgehouden hadden gingen wey na Sommerhausen (bey Wurzburg). Den 16 November gingen wey smorgens van Frankfort, na Offenbach, is een van de plasier[ig]ste kleine staetjes [7] het ligt maar een uur van Frankfort en dit uur heevt men niets anders als goede chauseé en mooye uitsichten. Den neen sagt niet anders als mooye Buitenhuisen. Offenbach en is met een Residenzschlot.¹⁶ Wy vaarden verder na Dettingen [en] Asschaffenburg, eene stadt met moye weingewas.¹⁷ Van hier gingen wey na Rohrbrien¹⁸ [8] waar wey snags bleeften en des andersdag zetten wey onse Reise foort. Esselbach¹⁹, Rohrbrun, Wurtzburg. Wey kwamen bey avends doe het Donkel

⁸ Na de Franse revolutie werd Düsseldorf een 'Klein-Parijs'; Napoleon maakte haar tot hoofdstad van het groothertogdom Berg.

⁹ Ook wonen daar zeer veele Hollanders (LV, 2).

¹⁰ Met de hulp van fakkels (LV, 2).

¹¹ Wallmerod.

¹² In het oude stadsdeel van Limburg an der Lahn staan veel vakwerkhuisen rondom de dertiende-eeuwse St.-Georgskathedraal.

¹³ Welke meest uit Hovenieren bestaat (LV, 3).

¹⁴ De in rode zandsteen gebouwde Alte Mainbrücke, voor het eerst vermeld in 1222.

¹⁵ Mogelijk het Isenburgse slot, in vroeg-rennaissance stijl gebouwd van 1559-1578. Frankfurt was van 1562 tot 1806 de kroningsstad voor koningen en keizers van het Heilige Roomse rijk.

¹⁶ Het Residentiepaleis te Offenbach is niet getraceerd.

¹⁷ Ook met een Slot (LV, 3). Het renaissance paleis St.-Johannisburg, tussen 1605 en 1614 door de keur-vorsten van Mainz gebouwd.

¹⁸ Waarschijnlijk Rohrbrun.

¹⁹ Elschbach.

was an maar wey hadden nog maar 6 uren afteleggen²⁰ dus wey gingen des anderdays smorgens weg na Kitringen Ba[d]²¹, Berntheim, Markeindersheim. Hier [9] langten wey den 19 November 1804 an, beiy myn Oom²². Hier verweylden wey 4 Dagen. Dan wey gingen met myn Oom na Sommerhausen waar wey onder schieten en volksmenge kwamen

wey in Sommerhausen.²³ Hier blefen weij 8 Maanden en tussen die tijd gingen wey dikweils de Mayn af na Wurzburg.

[10] Wurzburg is eene mooye stadt an de Mayn met een roomsche Akademie en 15,000 I[nwoners]. Se is omgeven met Weinbergen en geeft de beroemde Steynwein. In Wirzburg is ook een sehr mooye Schlot München²⁴ ist het dat mooiste van ganz Bayern.

[13] Het Schlot is over 400 Passen lang²⁵, het is ook een spiegelkamer darin, welke gans met spiegels behangen is.²⁶ Ook sind er meer seer mooye andere kamers darin en heeft een mooye voorplaats.²⁷

Het Juliushospital is ook seer beroemt so als ook het Geminasum²⁸. De Domkirche ist ook seer fraai²⁹ so als ook [12] de Neumunster³⁰ in welke de heilige Gelianus in een

²⁰ Wy sliepen snags in het goudene vlies (LV, 4).

²¹ Kissingen (Bad), aan de Mayn (LV, 4).

²² In Markteinerschein (LV, 4).

Oom Frederik R.B.R. van Rechteren Limpurg te Markt-Einersheim.

²³ Het plaatsje Sommerhausen, waar de Main doorvloeit, ligt circa 10 kilometer ten zuid-oosten van Würzburg. De hoofdstraat van dit ommuurde oud-Frankische wijnstadje wordt door de versierde, spitse gevels van het raadhuis en door het slot Sommerhausen beheerst.

²⁴ Het barok paleis werd van 1720 tot 1744 gebouwd. Het voormalige keurvorstelijke paleis is 167 meter lang en 92 meter diep.

²⁵ En daarom heeft het [slot] ook een zeer majesteus aanzien. De tuin is op zich ouwerwetsch (LV, 5).

²⁶ De vloer is zeer schoon ingelegd en gevreven (LV, 5).

Mogelijk de groene kamer, waar diverse grote spiegels met uitbundige gouden omlijstingen in de wanddecoratie zijn verwerkt en waar de vloer in een geometrisch patroon met diverse houtsoorten is ingelegd.

²⁷ De 'Ehrenhof' van 53 bij 60 meter, omgeven door de middenbouw en twee zijvleugels.

²⁸ Het Juliusziekenhuis, een groot rechthoekig gebouw met een binnenhof, gebouwd van 1576 tot 1585. Een nieuwe vleugel werd in de jaren 1704 tot 1714 toegevoegd. Het Gymnasium, de Oude Universiteit, werd tussen 1582 en 1592 gebouwd. Het is het eerste Duitse universiteitsgebouw.

²⁹ Er is een zeer schone altaar van witte en deszelfs marmor, op wiens beide zeiden dienst kan gehouden worden (LV, 5).

De Dom St.-Kilian, een kruisvormige romaanse basilica heeft een vlak plafond, het koor is uitgevoerd in barokstucwerk.

³⁰ De barokke achttiende-eeuwse drie-beukige Neumünster ligt vlak naast de Dom. De romaanse oostbouw is uit de elfde en dertiende eeuw en de westelijke barokken koepelbouw is tussen 1711 en 1719 gebouwd.

silverne kist ligt.³¹ De Kerk is seer fraaij uitgemaakt³², het geeft ook er veele Kleine onderkerken.

De vesting³³ is ook niet lelyk soo ook als de Cigtadelle³⁴ welke er tegen over ligt, door welke de Mayn door [13] fliet.³⁵ 1805. Dit is alles wat ik daarvan weet. Tussen die Tyd daar wey te Sommerhausen waren kwam die naare ungluckliche Narigt dat myn Grootmoeder³⁶ overleeden was.³⁷ (1805) Myn oom ging des anderdays 'smorgens froeg weg. Wei maar blefen nog enige Maanden daar en den 15 July 1805 [14] verlieten wey Sommerhausen.

**2. Reis van Sommerhausen naar Overlaar
van 15 juli 1805 tot 21 juli 1805,
en een verblijf van twee weken op Overlaar, twee weken te Almelo, en zes
maanden te Overlaar.**

Anno 1805.

Terugreis van Sommerhausen over Wurtzburg Frankfort, Maynz. Dusseldorp en Wezel
naar Overlaar
2 verhaal.³⁸

Wey gingen de Mayn af na Würzburg met nog twee andern.³⁹

Den selfende dag setten wy onse Reise voort over Rohrbrun, Eiselbach, Rohrbrun, Aschaffenburg wo wey s'nags bleef en des anderdag gingen wey verder over Dettin-gen, Offenbach, Frankfurth waar wey smiddags bleef en eten, en den selvenden Dag

³¹ In de kerk ligt in de westelijke crypte het graf van St.-Kilian, beschermheilige van Franken.

³² Beschilderd (LV, 5).

³³ De vesting Marienberg werd vanaf midden dertiende eeuw gebouwd op een vooruitspringende bergrug, hoog boven de stad, aan de overzijde van de Main.

³⁴ Niet nader getraceerd.

³⁵ Ook heb ik het Naturalien kabinet van een klooster gezien, waarin verscheidene dingen waren, welke ik echter vergeten hebbe. De Komedie is eenvoudig (LV, 6).

Een rariteitenkabinet was een verzameling 'zeldzaamheden' en 'sonderlingheden' van voorwerpen uit de natuur zoals schelpen, koralen, gesteenten en opgezette dieren, maar ook porselein, lakwerk, sieraden en wapens. De verzamelrage werd in heel Europa bedreven (*De Wereld*, 16).

³⁶ Sophia C.F. van Rechteren. Zij was te Almelo op 3 juli 1805 overleden.

³⁷ 82 jaar oud zynde (LV, 6).

³⁸ LV, 7.

³⁹ N[ota] B[ene], ik heb in deze in de terugreis veele zaken welke ik gezien hebbe, vergeten, toen ook maar noch 11 Jaar zynde. Hier aten wy in de Zwaan (LV, 6, 7).

N^o = 2⁴⁰ Anno 1805

[1] gingen weg nog verder over Cassel tegenover Maynz waar wey te scheep na onder afging[en]⁴¹, in welke weg [wij] de mooiste en fraaiste gesichten sagen⁴², wey gingen te scheep voorby Bieberich, Obwesel, Poppart⁴³ en snags bleeften wey te Poppart⁴⁴, des andersdags smorgens gingen wey verder van hier na Coblenz⁴⁵, Andernach, Remagen, Bon. Tussen Bon en Deutz [2] moesten wey snags blyven weil wey niet durften snags vaaren en dus toen sliepen wey snags op het schip. De ene lag op een matras op de Grond, de andere sat op de bank in de hoek, de 3 lag op de bank, en des anderdags smorgens gingen wey na Deutz, van Duizt te lande na Düsseldorf waar wey snags blefen en den anderen dag op Duizburg, Wesel, [3] Boekholt waar wey des andersdag bey een Freule⁴⁶ die wey ke[n]den, des middaags atten en om 4 Uur na Overlaar gingen. Deze ganse Reis van Sommerhausen na Overlaar we[l]ke 100 Uuren is legten wey in 7 Dagen terrug namentlyk vanden 15^e July smorgens an tot den 21 July 1805, [in] Holland. Hier blefen wey 14 Dagen en darop [4] gingen wey na Almelo waar wey 14 dagen blyften en van tyd tot tyd er⁴⁷ heenginge. So verstreken tot den maand Februar, wy gingen een paar maal na de stadt Zutphen welke eene aardige stadt is, wel gebaut en goede straten, te zien is hier niets.

⁴⁰ Hier begint het tweede schriftje, met een nieuwe paginanummering.

⁴¹ Stroomafwaarts.

⁴² Doch tot droefheid van ons allen verloren wy een zeer schone tax [een hond] welke zekerlyk een haas nagelopen had, en zich dus verdwaalde (LV, 7, 8).
⁴³ Boppard.

⁴⁴ Geen berg was er by na of lijde er niet een oud Ruin van een slot (LV, 8).

⁴⁵ Een zeer schone stadt, waar tegen over Ehrenbreitstein ligt, een vesting op een zeer hoogen berg (LV, 8).

Ehrenbreitstein is een vesting uit de tiende eeuw, op een 118 meter hoog rots-massief op de rechter Rijnsoever gebouwd. In 1799 door de Fransen verwoest, en later, van 1816 tot 1832 herbouwd door de Pruissische generaal d'Aster.

⁴⁶ Freule van Voorst (römsche religie) (LV, 9).

De freule is niet nader getraceerd.

⁴⁷ Naar Overlaar, noch eens ging Papa en Mama naar Almelo (LV, 9).

**3. Reis van Overlaar naar Borken
van 5 februari 1806 tot 6 of 7 februari 1806,
en een verblijf van zes maanden te Borken.**

3^e Reis van Overlaar over Groll
en Winterswyk naar Borken
bedragende 12 uur.
3° verhaal⁴⁸

Wey gingen also den 5 Februar 1806 van Overlaar⁴⁹ na Borken waar wey [5] ons een huis gehuurt hadden om de Winter te passeren. Borken is een klein lande stetgen welke den Graaf van Salm⁵⁰ toebehoort. Het is drekkig en de huizen sind alle van binnen als van buiten schmerig.⁵¹ Het plaatsien word op 400 huizen gereken[d] en de Inwoners sind alle rooms, een kwartier daarvan legt een plaatsien [6] namen Gemen, dit plaatsien so klein als het is heeft dog drie kerken namentlyk een roomse, ene luthersche en eene reformeerde, (het hoord den Graaf van Beumelnberg⁵² toe). Ik had er een Oom⁵³ wonen na welke ik dikweils toeging en veel plaisier hadde. [In]tussen, in Februar 1806 had ik dat geluk een klein broertjen [7] te bekomen welke de naam Reinhardt [kreeg].⁵⁴ Na dat wey hier 6 Maanden gewesen waren gingen wey den 5 July na Rechteren.

⁴⁸ LV, 10.

⁴⁹ Over Borceloo een Heerlykheid voorheen aan den Prins van Orangen, toebehoorrende, het is een klein plaatsjen met een slot (LV, 10).

Het voormalige kasteel of Hof van Borculo was een oud en deftig gebouw bin-nen een dubbele gracht. Het was in 1770 herbouwd (AWN, dl. 2, 590).

⁵⁰ Niet nader getraceerd.

⁵¹ Gelyk alle wesphaalsche zyn. De Inwoners zyn alle bigot roomsch (LV, 10).

⁵² Niet nader getraceerd.

⁵³ Waarschijnlijk een oom van Adolphs moeder, Mauritz C.G.W. van Heeckeren tot de Heest, die in 1783 voor de eerste keer te Gemen in het huwelijk trad en in 1799 hertrouwde met Henriëtta S.S. von Morrian.

⁵⁴ Johan Reinhard Frederik Christiaan Willem van Rechteren Limpurg werd op 12 februari 1806 te Borken geboren.

**4. Reis van Borken naar Rechteren
van 5 juli 1806 tot circa 6 of 7 juli 1806,
en een verblijf van drie maanden op Rechteren.**

1806.
4de reis van Borken naar Rechteren
over Winterswyk, Groll, Overlaar
Battem, Raalte en Terheine
bedragende 20 uur.
4de verhaal.⁵⁵

Van Burker gingen wey over Winterswyk, Groll, Borkelo en Overlaar, hier blefen wey eenige dagen⁵⁶ en darop gingen wey verder over Battem, Raalte en Rechteren.⁵⁷ In Rechteren bleeften wey 3 maanden.⁵⁸ [8] maar die 3 maanden waren meest die plesierigste, eer[s]tlyk hadden wy een paardjen en nog meere andere saaken. Wy gingen ook wel na Zwol welke eene seer mooye en sindelyke stadt is. Ook binnen wey eens naa myn Grootpapa⁵⁹ geweest die een Landgoed hadde an de Suiderzee [9] namens Beisselt welke een angename lage heeft.⁶⁰ Na dat wey hier drie maanden verweilt hadden gingen wey na Bremen.

⁵⁵ LV, 11.

⁵⁶ Vier dagen. [Wij] passeerden ook een buitengoed toebehoorende aan Mevrouw de Wed[uwe] van Keppel. Ook passeerden wy de Heerlijkheid Dort hoorende aan M[ijn]h[eer] van Zuilen, een schoon goed met een zeer mooie maar ouder-wetsch huis, het ligt maar een half uurtjen van Bathem (2 uur) (LV, 12).

Charlotta C.E.D. van Heeckeren, weduwe van Derk J. van Keppel tot Oolde. Het huis Oolde lag in het graafschap Zutphen vlakbij Lochem (AWN, dl. 8, 467). Dirk van Dorth bouwde het huis circa 1600. Gerrit W. van Zuylen van Nievelt kocht de heerlijkheid Dorth in 1787 (Gevers en Mensema, *De havezaten in Salland*, 14-15).

⁵⁷ Kasteel Rechteren bij Dalfsen was sedert de vijftiende eeuw een bezit van de familie Van Rechteren (Mensema, *Inventaris van het huisarchief Almelo*, vi).

⁵⁸ Tot 13 October 1806 (LV, 12).

⁵⁹ Frederik J.W.R. van Heeckeren tot Overlaar.

⁶⁰ [Bijsselt] by Nunspeet, een kwartiertjen van de zee. De weg ging over Zwolle (2 uur) en vervolgen[s] by het groot veer te Zwol over de IJssel de weg van Zwoll. Tot aan het groote veer is een Allee. Te Byssel bleeften wy een paar dagen en gingen dezelve weg weerom. Men passeert eenige buitens welke namen my vergeten zyn. Van Zwoll passeert men Mattar[a]m en den Barg (LV, 12, 13).

Het goed Mataram, voorheen Dieze of de Eze geheten bij Dalfsen, van Johannes W. van Rhijn, en de havezate de Berg van Coenraad W. van Dedem (Gevers en Mensema, *De havezaten in Salland*, 50, 53-54).

**5. Reis van Rechteren naar Bremen
van 13 oktober 1806 tot 18 oktober 1806,
een verblijf van acht maanden te Bremen.**

5de Reis van Rechteren naar Bremen
over Lingen in Anno 1806.
5de Verhaal. 45 Uur.⁶¹

Den 13 October 1806 gingen wey van Rechteren na Bremen, wy passeerden namentlyk de Schuillenberg⁶², Almelo⁶³, hier bleeften wey snags en van daar gingen wey des anderdays smorgens over [10] Ootmarsum⁶⁴, Nordhoorn, Lingen. Hier bleeften wey ook een nagt en van daar ging het op Beauvink, Haselüne, Löningen en Lastrop waar wey wegen de dunkelheit niet verder konnen vaaren, van hier ging het des andersdag smorgens op Kloppenberg, Wildeshausen⁶⁵ [11] waar wey snags bleeften en des andern days smorgens na Bremen ging. In Bremen kwamen wey in een kwartier welk Papa die voorheen gegaan was gehuurt had. Allen de lui hadden veel versproken welke sey niet en gaffen⁶⁶ dus bleeften wey maar de [12] October bey Dauelsberg op de Werveld (so was de naam van onse buurman⁶⁷), van daar sogten wey ons een kwa[r]tier in de Neustadt, na dat wey een paar dagen gesogt hadden vonden wey bei Satorius op de Hohenthorstraze in een kwartier welke met 5 kamers bestelden, hier bleeften wey van de maand [13] van November 1806 tot Maij 1807⁶⁸ namentluk 8 Maanden. Bremen heeft 6000 h[ui]se & 35000 E[in]w[ohner]⁶⁹. De stadt is seer

⁶¹ LV, 13.

⁶² Een herberg aan de Regge (LV, 13).
Schuilenburg was een bezitting van Adolphi grootvader Van Rechteren Limpurg. Kasteel Schulenburg of Sculenburg bij Hellendoorn werd al in de veertiende eeuw vermeld, maar van de havezate was in 1780 'niets meer te zien, behalven van de gragten' (Gevers en Mensema, *De havezaten in Twente*, 44, 173; Gevers en Mensema, *De havezaten in Salland*, 193-196).

⁶³ Er staat: Almeno. Na het overlijden van Sophia C.F. van Rechteren bleef het huis verscheidene jaren leeg staan (Gevers en Mensema, *De havezaten in Twente*, 76).

⁶⁴ Een plaatsjen met een kasteel (LV, 13).
Het Huis te Ootmarsum uit de dertiende eeuw (Gevers en Mensema, *De havezaten in Twente*, 507).

⁶⁵ Wildeshausen van de Lunte, van hier gaan zeer veele naar Holland om gras te mayen (LV, 14).

⁶⁶ Lees: gaven.

⁶⁷ De buurman heette Dauelsberg en woonde op het eiland Werreld.

⁶⁸ Tot 1 Juny 1807 (LV, 14).

⁶⁹ Welke deels Reformeerd zyn (LV, 14).

ouderwets gebaut en⁷⁰ heeft enge straten en ouderwetse zeer hoge huizen⁷¹ en omliggende een mooye ge-gend, namentlyk het ligt an de Weser, en uit de Wallen⁷² sind seer fraaie wandelingen uitgemaakt. De Domkirche is een seer groot en ouderwetse kerk, van binnen is sey seer mooy, 10.000 binnen menschen invatten kan.⁷³

[14] De ov[e]rigen kercken sind maar eenvoudig. Het Raathause⁷⁴ en de Beurs sind eenvoudig, van buiten ouwerwetz. In Rahthauskeller kan men een boutellie Reinwein drinken, de kelder is seer fraai van binnen.⁷⁵ In de Bleykeller onder de Dom bin ik niet in gewesen dus kan ik hier niet van oordelen⁷⁶, over de groote weser is een mooye Brug⁷⁷ waar men van daar op een Insel⁷⁸ komt die men [15] in twee deelen deelt, namentlyk de Werreld en de Therhoff, van daar komt men in de Neustadt. In de Neustadt is een kleine Reformeerde kerk en een Weeshuis. Bremen is - hauwt in sich ook een Regimentstadt soldaten - een Hansestadt.⁷⁹

⁷⁰ Er staat: is.

⁷¹ De Hanzestad Bremen kreeg al in 965 'das Marktrecht'.

⁷² De wallen, met vijf bastions en een gracht, lagen langs de noord-oost zijde van het centrum. De Weser beschermde de stad aan de zuid-west kant.

⁷³ Behoorende van de Luthersche gemeente (LV, 15).

De Dom St.-Petri is in drie stijlen gebouwd; middeleeuws uit de elfde eeuw, romaans uit de zestiende eeuw, en in de negentiende eeuw is een deel neogothiek toegevoegd.

⁷⁴ Het Raadhuis heeft een gothische kernbouw, en een zeventiende-eeuwse voorbouw in Weser-renaissance.

⁷⁵ Ook de Stadhuiskelder is aardig, hier in kan men gaan en een fles Rhywein drinken. Er leggen zeer groote vaten in. Van de oudstadt, waar in dit alles is, gaat men over een brug (LV, 15).

⁷⁶ Tot myn leedwezen, zo veel weet ik dat de lyken er niet in vergaan. De oudste lyk is van het jaar 1629. In dat jaar werd er in den oorlog een zweedsche doodgeschotene Graaf daar ingezet zo lang tot dat zyne Familie hem zouden laten afhalen; doch is tot nu toe nog daar. Verders ligt er een schoelier zich van de Dom afgestort hebbende daarin, ook eene Gravin en verscheidene andere, welke noch zeer goed voor dien tyd er uitzien (LV, 15).

In de zuid-oost hoek van de Dom bevindt zich een oude kapel, de zogenaamde Bleikeller, waar gemummificeerde lijken liggen.

⁷⁷ De Grote Weserbrug.

⁷⁸ Het eiland wordt gevormd door de Weser en de Kleine Weser.

⁷⁹ De Komodie is ook aangenaam, zy ligt op de Wal (LV, 16).

**6. Reis van Bremen naar Altona
van 1 juni 1807 tot 2 juni 1807,
en een verblijf van elf maanden te Altona.**

1807. 30 uur
8de Reis van Bremen over Haarburch
naar Altona 6de verhaal. - ⁸⁰

Den 11 Juni 1808⁸¹ gingen wey van Bremen na Altona bey Hamburg. Wey gingen smorgens van Bremen na Ollesberg [16] van Otlersberg na Rohteburg van daar na Totstadt waar wey snags bleefden, smorgens gingen wey vanhier na Haarburch⁸², waar wey ons over de Elbe na Altona⁸³, welk an de Elbe ligt oversetten lieten en daar hadden wey nog veel gehaspelde bey. De reis over was niets merkwaardigs te zien.⁸⁴ Wey [17] kwamen in een Kwartier welke maar uit 4 kamers bestondt.⁸⁵ De vrouw van het kwartier vonden wy bey de eerste entrée besopen en lag op de kan[a]pee, en sliep. Wey moesten ons in de eer[s]te 8 dagen besinnen of wey blyven wouden of niet [in] het kwartier, het is waar het lag so half buiten en half niet [18] en het was in de sommer maar in de Winter zoude het syn als in een Einde⁸⁶ dus segten wey met de eerste agt dagen het kwartier op, de vrouw van het kwartier was eigenlyk Hour en was de ganze dag besopen, dronke wel alle dag 3 vlessen Rum. Het huis was seer groot, en wey hadden nog een engelsche Mefrou. Van de vrouw van het kwa[rtier] kan ik niet meer van erwanen, anders konde ik nog wel een gans boek [19] van dat beest schryven en welke het lesen dog niet waardig was, dus wollen wey op wat anders overgaan. Wey sogten ons een kwartier en na dat wey lange gesogt hadden vonden wey bey een wedewe namens Carstens een kwartier op de Grand bey het Rahthaus, waar maar 3 kamers waren en een klein keukentjen en Wey vonden een kwartier de tege[n]over

⁸⁰ LV, 16.

⁸¹ Tot 1 juni 1807 (LV, 16).

⁸² Haarburch a[an] d[e] Elbe, welke hier 2 uren breed is, doch in de revier liggen zeer groote eilanden waardoor men de breedte niet zien kan (LV, 16-17).

⁸³ Een plaats tegen eene hoogte aan (LV, 17).

⁸⁴ [Wij gingen] niet in Altona maar in Ottensee, een dorp. Het was daarom ook lastig wegens de ete waaren, welk zoo verre van de hand waren, om van daar naar Altona te koomen moest men eene zeer schoone Allee passeeren met naam de Palmaillie, op wiers byde kanten zeer schoone huizen waaren in welke zeer voornaame Personagies woonden onder anderen de Hertog van Mecklenburg Schwerin, zy[n] soon de erfprins, welke getrouwt geweest was met een Prinses van Rusland, de Prins van Braunsschweygvels, en nog anderen (LV, 17).

Frederik Lodewijk van Mecklenburg-Schwerin, gehuwd met Helena, dochter van tsaar Paul I. De prins van Braunschweigfels is niet nader getraceerd.

⁸⁵ Waarin een wyf was met welke men niet kon huisvesten, zy was doorgaans bedronken (LV, 17).

⁸⁶ Wy konden het hier dus niet langer dan 2 Maanden uithouden (LV, 17).

bey Zeising welke uit een kamer en [20] een slaapkamer bestondt.⁸⁷ In Altona is niets merkwaardigs te zien als dat het mooye uitsichten ofer de Elbe en de omliggende gegend heeft⁸⁸, en dat de *Stadt* Hamburg op eenige Honder[d] passen vandaan ligt. Het gebied is maar even uit de Altonaischer poort, Hamburg legt an de Elbe welke hier eene weile so als ook bei Altona breet is, sey houdt 2 Uuren [21] in Umhang, en he[ef]t over de 100,000 Inwoners, het sind der 5 Hoofdkerken⁸⁹ en daar nog neven 5 andere kerken, de mooiste is de groote Michaeliskerk⁹⁰, een prachteges Werk welke Anno 1786 klaar was en de Hamburgers 6 Tonnen gouds gekost soudon hebben. Het Weisenhuis, een voortreflyk Gebau.⁹¹ De Baldachein en de Orgel is ook fraaij [22] en voor het Altaar is de Hemel christi van den ouden Tischbein⁹² geschildert, dit sind de eenigste Tekeningen van de Kerk: Onder de kerk ligt op felsen Pilaren een Grafkelder met uitgeblassonce[e]rde⁹³ graven⁹⁴ een werk dat syn gelijken niet heeft, den ieder graf is 12 voet breet en er kun[n]en in ieder 25 kisten in staan.⁹⁵ De Pesthof⁹⁶ [23] welk 1000 Sieken stummen het brood geeft. Het Gebied der Stadt bestaat im meere Dorpen. Tot Defensie aan het selfe houd het een Regiment Infanterie van 2000 mann, 70 Dragon[d]er[s]. 24 man Helrie⁹⁷ en ein Regiment van 325 Nachtwakers, welke uit Staats en Onderofficieren gecommandeerd word, en mit Vendels en Uniform besien sind.

[24] Altona, onse Woonplaatz was niet veel merkwaardig als dat ze een mooye Stadt is met 20,000 Inwoners welke uit Protestanten, Rooms en Menisten bestaan. Ook is het getal der Joden ansienlyk, der sey hebben 2 Synagogen. Ook syn er veele Fabriken welke eene uitgebreide Handel hebben welke de dichte [25] muren van Hamburg niet

⁸⁷ 2 kamers, voor my, Willem en de gouverneur (LV, 18).

Adolphs negenjarige broer Willem R.A.K. van Rechteren Limpurg.

⁸⁸ Vooral de tuin van Rairville. Dit is een zeer groote en schoone herberg, waarin het altoos vol van menschen wemelt (want het is hier het gebruik dat de koopmans met hunne familie zich zondags s'namiddags daar heen begeven) (LV, 18).

⁸⁹ St.-Michaeliskerk, en de dertiende- tot vijftiende-eeuwse gothische hallenkerk St.-Jacobi, de veertiende-vijftiende-eeuwse gothische baksteenkerk St.-Katharina met een baroktoren, de St.-Petrikerk die na 1842 als gothische hallenkerk werd verbouwd, en de St.-Nicolaikerk waarvan enkel de nieuwgothische toren nog bestaat.

⁹⁰ De bakstenen St.-Michaeliskerk uit 1762, in Noordduitse barok. De 108 meter hoge toren is uit 1786.

⁹¹ Deze zin is doorgestreept.

⁹² Johann H. Tischbein de Oude (1722-1789).

⁹³ Zonder blazoen, zonder wapen. Tijdens de Franse revolutie waren dit soort eretekens vaak verwijderd.

⁹⁴ Het woord Grafkelders werd vervangen door Grafben, bedoeld Graben.

⁹⁵ Welke meistens aan de Kooplieden toebehooren. De overige kerken zijn ook schoon doch niet gelyk aan deze (LV, 19).

⁹⁶ Buiten de stad op de weg naar Altona (LV, 19).

⁹⁷ Artileeristen (LV, 19).

seer lief is, als welke seij, (all to nah), waarvan de naam komen sou.⁹⁸ Nu dat wey also te Altona 11 Maanden gebleefen waren gingen wey na Holland, na ons Goed Rechteren. Tot hier de Reis was als of op den 29 April 1808 [onleesbaar] geset.⁹⁹ Den 29 gingen wey over het Water na Haarburch.¹⁰⁰

**7. Reis van Altona naar Rechteren
van 29 april 1808 tot circa 7 mei 1808,
en een verblijf van enige weken op Rechteren.**

7de Verhaal
7de Reis van Altona naar Rechteren in
Holland over Bremen, Oldenburg, Leer
en Assen in het jaar / 1808.¹⁰¹

[26] Tödtstadt waar wey snags bleefen: den andern dag gingen van hier naar Rotenburg, Ottersberg, Bremen, hier bleefen wey eenen Dag: en besogten onse vrienden; den andern ging het op *Delmenhorst, Falkenburg, Oldenburg*¹⁰² waar wey de kerk¹⁰³ besogten die seer mooy was, bey de e[ing]ang sag men rechts¹⁰⁴, twe tinnern [27] kisten in welke de laaste Graaf van Oldenburg¹⁰⁵ en de eerste Hertog¹⁰⁶ in lag. Van hier kwam man in de kerk, die door een fenster belicht was welke boven in het verheemelte lag, het Altaar was niet lelyk so als ook de Preekstoel die van het Consistori begaan word, het vo[o]rdeel¹⁰⁷ [28] van de kerk was ganz rond en geblaffoneert.¹⁰⁸ De kerkhof is niets an te zien als dat er de Hertoglyke Grafkelder was, die zeer mooy is so als ook eenige Particuli[e]re kelders en Graften. De wandelingen so als ook de omlig-gende streek is niet lelyk. De huizen, en de Straten sind netjes gebaut en gemaakt. Het Slot is een mooy gebau [29] maar ouwerwetz.¹⁰⁹ Na dat wey alles gesien hadden als ons de beluste gingen wey den andern dag van hier na Apen, Detern, Leer, waar wey 2 Dagen bleefen. De weg van Altona hier na toe was

⁹⁸ De naam zou komen van het woord *all to nah*, naamelyk niet zeer gunstig voor Hamburgers (LV, 18).

⁹⁹ O! hoe aangenaam ik deze tyd vooruit zag, was groot, om dat ik my te Altona zeer verveelde, geen vrienden nog kennis hebbende, maar ook om dat ik naar Rechteren zeer verlangde (LV, 20).

¹⁰⁰ Hier naamen wy paarden, welke ons naar Tötstad zouden brengen (LV, 20).

¹⁰¹ LV, 20.

¹⁰² Waar de Hertog van Oldenburg resideert (LV, 21).

¹⁰³ De op een nieuwe manier gebouwde kerk (LV, 21).

¹⁰⁴ een hok met tralies ervoor (LV, 21).

¹⁰⁵ Niet nader getraceerd.

¹⁰⁶ Niet nader getraceerd.

¹⁰⁷ Het voorportaal (LV, 21).

¹⁰⁸ Van een plafond voorzien.

¹⁰⁹ Het groothertogelyk slot, nu museum.

niets als Heyde en sand, maar de Weg van hier na Rechteren is desto plaisie[ri]ger, [30] maar deze plaisier[i]ge Weg is ons niet aangenaam gefallen: Im Leer waar wey voorheen gewoont hadden, en also veele Kennissen hadden, besogten weij. In Leer is niet veel te zien, het is ook maar een groot flekken wat er dan noch er is te [zien], dat is het Slot van de Baron van Rede¹¹⁰ in het plaatsje, dat maar eenvoudig is. [31] Deze Heer heeft ook ½ Uur vanda[a]n, seer mooye Wandelingen waar men heengaan kan, om een kopjen thee en koffy te drinken, welke men sich bestelt in het Logement dat daar bey is. Dit is onder de naam Bollinghausen bekend. Een ½ Uur van Leer is het Dorp Loge, welke de Graaf van Wedel¹¹¹ toehoort, die hier [32] een seer mooy Slot heeft. Ook de Baron van Klooster¹¹² heeft een Slot.¹¹³ Den 2 Dag gingen wey van hier na de Nieuwe Schanz, ein grenz vesting van Holland en Oostvriesland¹¹⁴ waar wey eene seer plaisier[i]ge weg hadden. Onder deeze weg kwamen wey op veele mooye Dorpen, vooral daar Bonda toehoort.

N: 3

1808¹¹⁵

[1] Van de nieuwe Schanz¹¹⁶ ging het op Assen waar wey onderweegs veele beswaarlykheden hadden, den deze 14 Uuren waarvan ons de lesten 7 niet aangenaam gevallen zyn. Wey pas[s]eerden de Dorpen Westerlo en de Wilderfang¹¹⁷. Tegen uur of 11 kwam een seer swaar Onweer op, en wey wassen nog 3 Uuren van de plaats¹¹⁸, weyl het maar Donderde en Weerluchte, so bleeften wey een ½ Uur in een Boerenhuis tot het sich verminderde, en wey so langsamende hand, eerst om 12 Uur te Assen

¹¹⁰ Niet nader getraceerd.

¹¹¹ Niet nader getraceerd.

¹¹² Niet nader getraceerd.

¹¹³ Thans wonen hier zeer veele uitgeweeke Hollanders. Nog een half uur van Leer lig aan de Eems Esklum. Leer heeft ruim vier duizende Inwoners, 3 kerken namelyk eene Gereformeerde, eene Luthersche en eene Roomsche. Die der Gereforme[er]de is een schoon, nog nieuw gebouw, hebbende eene zeer fraay orgel en veele prachtige gestoeltens, waaronder dat van de B[aron] v[an] Rhede uitmunt, in dezelve wordt door twee Predikanten de dienst in de Nederduitsche taal verrigt. De Luthersche kerk is een meer gallisch doch van verre een fraay gebouw, in welke in de Hoog Duitsche taal gepredikt worden zoo als ook in de Roomsche, en van een toren en klok voorzien. Behalven deze is er nog een Synagoge en een kleine vergaderplaats voor de Doopgezinden. De revier de Eems welke voorby dezelve vloeit, maakt haar zeer geschikt voor binnen en buitenlandschen handel, vooral kan men hier ook goede zeevisch krygen (LV, 22-23).

¹¹⁴ toebehoorende aan de eersten. De Dijkwegen waren tegenwoordig zeer goed. Wy passeerden eenige Dorpen (LV, 23).

¹¹⁵ Er staat: 1807.

¹¹⁶ De nieuwe Schans heeft maar eene straat (LV, 23).

¹¹⁷ zeer schoone dorpen, door welke laaste een vaart ging (LV, 23).

¹¹⁸ Van Assen (LV, 23).

[kwamen], also konden wy niet lange blyfen,¹¹⁹ en om 3 Uur ging het van hier, over de Smilde¹²⁰ en Meppelt, waar wey snags [2] bleef, ¹²¹ het steedjen is net, en de huizen sind welgebaut soo zo als ook de straaten.¹²² De ander Dag ging het weer van hier¹²³ en eindig[d]e op Rechteren. Onse Reis van 76 Uuren: nadat wey hier 3 Maanden geweest waren, gingen wey¹²⁴ na Amsterdam, Papa was al lang in sin een reis na Amsterdam te doen.

**8. Reis van Rechteren naar Amsterdam en terug,
van 29 juli 1808 tot 5 augustus 1808,
en een verblijf van enige weken op Rechteren.**

8te Verhaal.

8ste Reis van Rechteren over Zwoll naar
Campen met de Beurtman op / Amsterdam.¹²⁵

Het wierd al van den eenen dag tot den andern geset om te gaan, also den 29 July gingen wey van Rechteren, over Zwolle.¹²⁶ Van Zwoll met de Trekschuit naar Campen,¹²⁷ deze Stadt is grooter als Zwolle,¹²⁸ maar veel stilder, de Brugg is zeer lang [3] en mooi, hier bleef wey snags en den andern dag, ging het met de Schuit na Amsterdam; de Schuit was seer aardig ingericht, 4 Kasjes 1 Spiegel een tafeltjen [g]e-set: ook ging men met 3 Trappen in de cooy waar twee Bedste[d]en in waaren. Het

-
- ¹¹⁹ Het is een nog aardig plaatsjen met een groot wandel Bosch, voor aan de Vaart staan nog eenige aanzienlyke huizen (LV, 24).
- ¹²⁰ een gehugt aan de vaart, welke wel een uur duurd tot aan de Deverde brug, op de Smilde wonen byna niets dan Turfstekers, welke wel geld hier maaken. Men ziet hier niets dan veengrond, aan de Deverdebrug staan twee herbergen, regts en links van de vaart (LV, 24).
- ¹²¹ omdat er een zwaar onweder opkwam. S'morgens om 8t uur vertrokken wy verder op Meppel (LV, 24).
- ¹²² Wy logeerden in de Wilde man (LV, 24).
- ¹²³ Van Meppelt naar Rechteren 5 uur. Wy passeerden Staphorst en Roveen, zynde een dorp van twee uren. Te Staphorst staan de paalen rechts van [de vaart,] de ander links, wy passeerden ook Dalfsen aan de Vegt (LV, 24).
- ¹²⁴ Papa, onse Gouverneur, mijn broer Willem en ik (LV, 24).
- ¹²⁵ LV, 25.
- ¹²⁶ Te Zwoll aten wy in het Hof van Holland (LV, 25).
- ¹²⁷ welke bij de Camperpoort afvaart, de vaart gaat door weilanden en eenige sluizen bij Zwol, wy arriveerden om 8t uur er aan, de brug waarmede men naar de stad gaat over de IJssel, zy is van hout (LV, 25).
- ¹²⁸ Zy heeft weiniger Inwoners dan Zwolle (LV, 25). Kampen was kleiner dan Zwolle maar was in de lengte langs de IJsseloever gebouwd, en leek bij aankomst groter dan het was.

duurde nog wat eer wey de Issel af waren. De See was seer stil, maar na dat weij een eenige Uuren gelaveert hadde, kwam de Wind op, en wey wassen snags om 1 Uur¹²⁹ voor de Boom¹³⁰ te Amsterdam, de Boom wie[r]d eer[s]t om 5 Uur geopend, en ik zag om 5 Uur ten eerstemaal Amsterdam,¹³¹ ons Logement was de Munt maar het was so vol, dat wey in het Rondeel¹³² gingen. So veel ik van Amsterdam gezien hebbe, is dat de Stadt seer groot is. [4] De Amstel welke voor deze Stadt voorbey loopt, ergiet sich in de IJ, welke een gedeelte van de Suidersee is. De Stadt heeft 25,000 Huizen seer veele mooye Huizen, dog niet over 4 of 5 stokwerk hoog. 250,000 Inwoners waaronder 30,000 Joden syn, sey is na Londen de grootste Handelstadt, en de Huizen syn op Palen gebaud, weil de Grond veel uit Mo[e]rast bestaat. Doch seyn de straten seer goed, het durfen geene Koetsen met rader[en] als om veel geld varen, weil de Grond van de Huizen daar door te veel leijen sou, De meeste Koetsen seyn op sleen.¹³³ Het mooy[st]e Gebau in de Stadt is het Raadhuis,¹³⁴ welke op 13600 Palen staat, en het is 110 Voet lang en 80 breed.¹³⁵ In dit huis liggen onuitspreeklyke schatten, welke [5] meestens de hollandsche Koopmans toehooren, dese hiet een Bank. Die geene welke een Capitaal in dese Bank ligt, dessen Name word in een boek geschreven, so als ook de somma van het Capital so wanneer een koopman welke een Capital van 60,000 f in de Bank hadde, wou een ander Koopman 40,000 f uittellen, maar wou niet graag, dit geld tellen hoe fangt hey dat dan an, hey gaat met hem in de Bank, en laat sich de 40,000 f af en daartegen den Koopman toe schreijven, en so is de saak afgedaan. Het geeft meere Banken deese maar hiet Giro-bank. In deese groote stadt is haas[t] alles Koopman, doch het geeft ook eenige Menschen hier welke men Zeelenverkopers hiet [6] Het Felixmeriter¹³⁶ welke nog eerst nieuw angelegt was, was dog seer aardig, het bestond eerstens, 1) de Concert Zaal welke een seer mooye Zaal¹³⁷ is, er kunnen er 500 Personen insetten, van daar gaat men naar het 2) Annatoom, waar de Cherugiens het opereren van Menschen leeren 3) zaggen wy

¹²⁹ Om twee Uuren (LV, 25).

¹³⁰ Een sluitboom, een balk waarmee men de waterwegen tot de stad afsloot.

¹³¹ [Het] geeft op iemand eenen grooten indruk (LV, 25).

¹³² Het Rondeel, een hotel aan het einde van het Rokin bij de Amstel.

¹³³ Sleekoetsen (LV, 26). Een sleekoets werd door één paard getrokken. Om het glijden te vergemakkelijken hield de koetsier af en toe een vettige zwabber onder de ijzers, of er sijpelde vettig water uit een tonnetje voorop de slee (Van Strien, *De ontdekking*, 36, 98, 108).

¹³⁴ Het zeventiende-eeuwse stadhuis op de Dam van Jacob van Campen. Het werd wel het achtste wereldwonder genoemd (Van Strien, *De ontdekking*, 104-108).

¹³⁵ Het Stadhuis is tegenwoordig de Residensie van den Koning en also schoner (LV, 26).

Koning Lodewijk Napoleon Bonaparte.

¹³⁶ Het gebouw van het genootschap Felix Meritis aan de Keizersgracht te Amsterdam, in neo-classicistische stijl gebouwd, herbergde zalen voor natuurkunde, muziek, tekenkunde, koophandel en letterkunde. Het genootschap beoogde de beoefening van kunsten en wetenschappen te stimuleren (Desjardijn, *De Achttiende Eeuw*, 167; Grijzenhout, *Voor Vaderland*, 68, 80).

¹³⁷ Een ronde zaal met een kleine lichtkoepel. In de onderste etage diverse deuren, en in de tweede etage grote ramen (Blom, *La France*, 112).

allerhande Instrumenten so ook in Spiritus gesette Dieren 4) saggen wy eene groote chambre obscure en nog een Instrument 5) kwamen wy ganz boven en saggen Amsteldam ganz onder onse voeten liggen gelijk als een Panorama doch het was nog veel mooyer so eene uitsicht, over een groote stadt te zien, hebbe ik nooit niet gezien,¹³⁸ van hier weer herraf. [7] [6)] kwamen wey in een Kamer waar niets als Beelden in stonden die sy uit Italien bekomen hadden, 7) daarnaast was er een kamer warin het stadthuis in het kleine stonden, als ook een gesicht dat uit een fel¹³⁹ Papier gemaakt was, so als ook nog eenige Kleinigheden alle uit Papier gemaakt, dit alles was in een huis, en hiet het Felix Meriter, ook was er te zien de hortus medieus¹⁴⁰ en de Ze[e]vaart welke on[s] te¹⁴¹ laat wierd, om te zien. Ook zyn de kerken seer mooi, so als ook de Graftombes van de Admirals de Ruiter en nog eene.¹⁴² Het is in de stadt nog veel meer te zien, welke die er tyd tot hebben, wel 14ten Dagen tyd hebben moeten.

[8] Den 2 Dag gingen wy met de Trekschuit naar Haarlem, welke er 3 Uuren van da[a]n is, de weg is seer aangenaam, haast heeft men een buiten=goed dan weer een wey en so verder, De Canaal, loopt regt toe op Haarlem. Half weg, gaat men in een ander schuit¹⁴³, tussen de Weg die men overgaat, passeerd men een Dijk waar men te regter hand D[e]lf[t] siet, en te linkerhand het Haarlemmer Meer. Het laaste is altoos woeijender als het eerste. Een groot Meer. En voor siet men de Toorens van Haarlem al, een seer dikke Tooren siet men ten eersten - Haarlem met 40,000 E[inwoner] dit is de stadt met welke alle Bloemen liefhebbers haare bloemen uit verschreyven,¹⁴⁴ Wy zyn ook [9] in Tuinen geweest, van de Bloemnisten van Eeden, maar het bloeyen van Bloemen was al over. De Stadt is seer proper, so dat de geuten onder de straten heen loopen. De Huisen syn maar doorgaans klein, De Kerk¹⁴⁵ is nog van de roomsche Tyd, sey is seer fraaij, en het Orgel word van kennissen geseyd, dat het, het beste in de 7

¹³⁸ men kon van verre Haarlem en de andere plaatsen zien liggen (LV, 27).

¹³⁹ Lees: vel.

¹⁴⁰ Hortus medicus, een tuin waaruit apothekers en chirurgijns planten konden betrekken en waar aanschouwelijk onderwijs werd gegeven (De Jong, *Natuur en Kunst*, 220).

¹⁴¹ Er staat: De.

¹⁴² De Winter (LV, 27).

Vice-admiraal Jan W. de Winter (1761-1812) was tijdens de Amsterdamse reis van Adolph nog niet overleden. Waarschijnlijk heeft Adolph van Rechteren Limpurg het graf van de in Essen geboren zeekapitein Johan van Galen (1604-1653) gezien, wiens marmeren graftombe zich in de Nieuwe Kerk te Amsterdam bevindt. Het marmeren grafmonument van admiraal Michiel A. de Ruyter (1607-1674) staat op het koor van de Nieuwe Kerk.

¹⁴³ Bij de uitwateringssluizen en het Gemeenlandshuis van Rijnland in Halfweg (Van Strien, *De ontdekking*, 95).

¹⁴⁴ De omgeving van Haarlem is al sedert de zeventiende eeuw beroemd om haar bloembollen-cultuur.

¹⁴⁵ De vijftiende-eeuwse gothische Grote Kerk of St.-Bavo (Van Strien, *Touring*, 183).

Provintien is,¹⁴⁶ de schepen van de Spanjaard, hangen ook in de kerk, naagemaakt, waarmede, de Turken een hopen doorgezaagd hebben, voor an het scheppen, syn saagjes, de Hafen was met ketten toegesloten, en also konden zy ze oopensagen¹⁴⁷, ook zatt er een kogel in de kerk, die onder het Preeken er in geschoten was en haast de Doomenheer geraakt had.¹⁴⁸ Daarop [10] gingen wey na het Haarlemmerbosch¹⁴⁹ waar voor in het huis van Hoope stond gelyk een Vorstlyk Slot¹⁵⁰, en nog niet seer lang geboud, de Heer Hoope heeft [een] bouwmeester uit Italien laten komen,¹⁵¹ Het Bosch is maar een Uur groot maar dog voor de Amsterdammers welke nog geen ander bosch, dan dit gezien hebben, een Woud.

Wey atten in een herberg welke in het Bosch was, maar seer schandelyk duur, wey hadden niet veel besonders, en moesten 9 f betaalen, dit is alles wat ik van de stadt gezien hebbe om niet te vergeten ook zyn er seer mooye Bleeken¹⁵², wey gingen nog den selfden dag met de schuit weer na Amsterdam, wy [11] bleeften nog een Dag te Amsterdam en gingen den ander Dags avond weer met het Harderweykse beurtschip¹⁵³ na huis terug, doe wy een klyn veiljen gevaaren hadden moesten wy¹⁵⁴ liggen blyften tot 9 Uur, eerst hadden wy de Wind tegen, maar naderhand kwam de Wind op, en wy wassen smorgen's om 5 Uur op de Reede te Harderwyk. Hier kwam een groote schuit om ons ganz over te brengen –

¹⁴⁶ Het monumentale orgel van Christian Müller uit 1738 zou door Georg F. Händel en Wolfgang A. Mozart - als kinderen - bespeeld zijn. Het zou vijf- tot achtduizend pijpen tellen (Van Strien, *De ontdekking*, 89).

¹⁴⁷ Het verhaal wil dat de Haarlemmers, onder aanvoering van graaf Willem I van Holland, een beslissende rol gespeeld hadden in de verovering van de Egyptische havenstad Damiate tijdens de kruistocht in 1218-1219. Zij slaagden erin de ketting, waarmee de Saracenen de havenmond hadden afgesloten, kapot te varen met hun schepen, waarvan zij de kiel versterkt hadden met ijzeren tanden. In de kerk hingen drie scheepsmodellen (Spaans, *Haarlem*, 128; Van Strien, *De ontdekking*, 88).

¹⁴⁸ John Farrington, die in 1710 de kerk bezocht, schreef dat de kogel van ongeveer 36 pond was afgeschoten door de Spanjaarden tijdens het beleg van Haarlem (Van Strien, *Touring*, 185).

¹⁴⁹ De Hout of de Haarlemmerhout, een overblijfsel van het woud dat zich ooit uitstreckte van de zuidkant van Haarlem tot Den Haag (Van Strien, *De ontdekking*, 92).

¹⁵⁰ De Amsterdamse bankier Henry Hope (1735-1811) liet *Welgelegen* van 1786 tot 1788 bouwen. In 1808 verkocht Hope de villa aan koning Lodewijk Napoleon als zomerverblijf (Buist, *At spes*, 42, 65; Bierens de Haan, *Van Oeconomische Tak*, 2, 130).

¹⁵¹ het is met prachtige beelden versiert (LV, 28).

Midden op het voorplein stond een beeld van Laocoön en zijn twee zonen die door een slang werden gewurgd (Van Strien, *De ontdekking*, 93).

¹⁵² Haarlem was de meest beroemde stad ter wereld voor het bleken van textiel, aldus een Engelse toerist (Van Strien, *Touring*, 185).

¹⁵³ Er staat: Buirteschik.

¹⁵⁴ tot de Boom (LV, 29).

Harderwyk is een stille Plaats dog ik kan er niet van Oordeelen [omdat] wey smorgens om 6 Uur te Harderwyk ankwamen, de Stadt is doch seer aardig, en de huizen syn seer aardig¹⁵⁵ - Wy nammen soglyk Paarden op Byssel, een buitengoed wa[a]r grootpapa woonden. De Weg was seer sandig dog wy kwamen [12] om een uur of tien by Grootpapa an, hier bleef wy 2 Dagen en hadden veel plaisier, Byssel is een Buiten-goed an de see¹⁵⁶ 2 Uuren van Harderwyk en 2 Uur van Elburg. den 3 Dag gingen wy over Zwoll¹⁵⁷, een mooye Stadt, na Rechteren na dat wy maar 8 Daagen uitgeweest wassen.¹⁵⁸

**9. Reis van Rechteren naar Sommerhausen
van 3 september 1808 tot circa 19 september 1808,
en een verblijf van drie maanden te Sommerhausen.**

1808

9 Verhaal. 9 Reis van Rechteren over Munster
Marburg en Hanau
naar Sommerhausen
by Wurtzburg / in Franken.¹⁵⁹

Wy doorbragten nog eenige weeken op Rechteren, en maakten ons¹⁶⁰ gereed op de Reis van Rechteren na Sommerhausen: na dat wy den Pas gekregen hadden gingen wy

¹⁵⁵ Zy heeft een Akademie. Er is hier geen Toren, omdat dezelve voor eenige jaren is ingeschoten (LV, 29).

¹⁵⁶ Er is nog veel Buurt by, anders vind ik het zeer melankoliek (LV, 29).

¹⁵⁷ waar kermis was (LV, 30).

¹⁵⁸ In de buurt van Rechteren ligt den Berg, een buitengoed toebehoorende aan de Heer van Dedem, een uur van Rechteren [ligt] Mataram van M[ijn]h[ee]r van Rhyn, verder nog Beese van Van Marle en Vechterweert aan Greve, een half uur agter Rechteren ligt Vilsteren aan M[ijn]h[ee]r Helmich ter zy de Aalshorst aan M[ijn]h[eer] van Kampen. Alle deze buitengoederen liggen aardig en zyn met schoone wandelingen voorzien, een half uur van Rechteren ligt Dalfsen aan de Vegt, waar wy ter kerk gaan (LV, 30).

Coenraad W. van Dedem, de eigenaar van de havezate de Berg. Dieze of de Eze werd na aankoop in 1800 door de vader van Johannes W. van Rhijn Mataram genoemd. De Beese was van Gerrit W. van Marle en Vechterweert was eigendom van Egbert H. Greven. Michaël Helmich erfde het huis te Vilsteren van zijn schoonvader. De buitenplaats de Aalshorst te Dalfsen (Gevers en Mensema, *De havezaten in Salland*, XXXI, 50, 54, 71, 76, 97; Gevers en Mensema, *Inventaris van het huisarchief Vilsteren*, xxiii).

¹⁵⁹ LV, 30.

¹⁶⁰ Papa en ik (LV, 30).

den 3 Sept[ember] van Rechteren op de Schuilenburg, en Almelo¹⁶¹ alwaar wy snags bleefden: den 4 [september] ging het van hier op: Borne, Hengelo, Enschede, Gronau, Metelen, Steinfurt.¹⁶² Hier bleefden wy snags, de Weg was niets als Heide [13] en dus was er ook niets mooys te zien, den -5 [september] - op Münster, een mooye en welgebaude stadt, warin de beroemte Vreede van de 30^{ig} jaarige Oorlog gesloten wierd.¹⁶³ Het Slot is een seer mooy en groot gebau.¹⁶⁴ De Slottuin is ook seer fraay angelegt¹⁶⁵, warin de burge[r]s durfen wandelen gaan, voor het Slot is een seer fraayer en groote Parade plaats, de Kerken syn ouderwets, maar van binnen mooy,¹⁶⁶ de Wal om de Stadt is ook seer aardig.¹⁶⁷ Ov[e]rigens is in de Stadt niets te zien wat merkwaardig is.

¹⁶¹ over Weerden, een dorp hoorende onder Almelo daar op het Huis de nacht vertoefd hebbende (LV, 30-31).

¹⁶² Steinfurt is eene kleine stadt behoorende aan de Graaf van Steinfurt Bentheim, met een slot, niet verre van hier is het Banjo, eene wandeling en het zomerverblyf van den Graaf (LV, 31).

Het kasteel had een dubbele gracht en was gebouwd als een onregelmatige veelhoek, halvemaansgewijze en was nogal vervallen. Vanaf het kasteel wandelde men in een kwartier via een brede allee naar het Banjo. Het Banjo was een in Engelse stijl aangelegd park met vijvers, zacht murmelende beekjes, berceaux, een slingerbos en een gebouw met een danszaal. In het park lagen diverse gebouwtjes, onder andere een Chinese tempel. In een ronde vijver lag een brug met een paviljoen dat tot logement van de graaf diende (Van Lennep, *Nederland*, 158; HCO Familiearchief Sloet tot Warmelo, ongeïnterpreteerd, Dep.4/24/B/1, doos 4).

¹⁶³ In de vredeszaal van het raadhuis werd op 24 oktober 1648 de Vrede van Munster gesloten, waar onder andere de onafhankelijkheid van de Republiek der zeven Provinciën werd erkend.

¹⁶⁴ Keurvorst Maximilian F. von Königsegg-Rothenfels (1762-1784) liet het residentiepaleis tussen 1767 en 1733 in barokstijl bouwen, uitgevoerd in kleurrijke zandsteen met baksteen (*Kurfürst*, 268-269).

¹⁶⁵ Het grote park lag achter en naast het paleis, met onder andere een vorstelijk speelhuis en een kweekkas voor sinaasappelbomen (*Kurfürst*, 267).

¹⁶⁶ Aan de Toren van de Lambertskerk hangen drie eiserne kooyen, in welken in 't jaar 1535 drie oproermakerst zyn ingesloten. De voornaamste van dezen was Jan van Leiden, een kleermakersjong van Leiden, welke zich tot Koning opwierp en regeerde als een Tyran. Zyn ryk was niet van lange duur want hy wierd gevangen genomen en naar zyne verdiensten gericht (LV, 31). De wederdoper Jan Beukelsz. (ca. 1510-1536) liet zich in 1534 uitroepen tot koning van het Nieuwe Sion. Deze Jan van Leiden werd op gruwelijke wijze ter dood gebracht (Panhuysen, *Jantje van Leiden*).

¹⁶⁷ Ook is een zeer fraaye wal om de stadt, wy logeerden in de Koning van Engeland by Charbolet (LV, 31).

In 1669 dempte men de stadsgracht en slechte de buitenste vestingwal om plaats te maken voor de nieuwe hofuin (*Kurfürst*, 267).

Den - 6 [september] - des namiddags gingen wy van hier op Telget.¹⁶⁸ Deze Plaats is merkwaardig door zyn Marienbeeld, het sou voor 250 Jaren [14] met het cristus=kind op een notenboom gewassen zyn, en is also van noten hout. De Inwoners glooven dat het blinde ziende maakt, doove horend en lamme gaand. Men he[ef]t het al verscheidene malen na Münster fahren willen maar het wil segt men, niet van Telget weg, Eenmaal hebben het, so als men segt 30 Paarden niet wegbrengen kunnen. Dragen laat het sich tweemaal in het Jaar na Münster. Het stuk Notenhout, bekooft van Reisende grote geschenken, draagt een silverne Krone, en het [draagt] onverandern een rood seidenes Kleed met Edelgesteenen, welke 60,000 D[aalders] gekost heeft. Ovrigen bezit het nog veele andere Kostbaarheeden het welke hebbe ik selvers niet [15] gezien, maar wat ik er van geschreeven hebbe, heb ik gehoord, van hier ging het op: Wahrendorf, hier verwisselden wy Paarden, op Herzebroek. Te Herzebroek bleef wy snags, van Herzebroek - 7 [september -] gingen wy op Neukirchen, tussen de Weg lieten wy Rietberg links liggen. Neuhaus een ½ uur van Paderborn alwaar een Slot is¹⁶⁹, Paderborn een aansienlyke maar schlechte geboude stadt. Gezien hebbe ik er niets, maar ik hebbe gehoord dat de Domkerk seer mooy is.¹⁷⁰ Men segt ook dat de stadt de naam zoude hebben van de Kleine Revier de Pater welke er doorloopt. Verder gingen wy na Lichtenau, tussen deze beyde Plaatsen kwamen wy voor het eerste op de Bergen en op de Chausseé - 8 [september]¹⁷¹ - Ossendorf, Aarholzen, tussen [16] Ossendorf en Arolsen kwamen wy over schriklyke hoge Bergen¹⁷². Arolsen [is] een kleine en Welgeboude Stadt¹⁷³ alwaar sich de Furst van Waldek¹⁷⁴ ophout, met een aanzienlyk Slot.¹⁷⁵ W[ij] atten hier een weinig en gingen nog op Corbach - een morsige Plaats, hier van is niets te seggen.

¹⁶⁸ In Telgte hadden nogal wat wonderbaarlijke genezingen plaats gevonden tijdens de communie, de consecratie of de elevatie van het Heilig Sacrament. Dat de genezing gedurende de deelname aan een kerkelijk ritueel plaats vond, pleitte voor haar wonderbaarlijke aard, omdat hierdoor de goddelijke herkomst van de genade werd gedemonstreerd. De bedevaartskapel werd in 1654 gebouwd (Wingens, *Over de grens*, 129, 181).

¹⁶⁹ Het residentiepaleis van de Paderborner vorst-bischoppen te Neuhaus (*Kurfürst*, 282).

¹⁷⁰ De grotendeels dertiende-eeuwse Dom heeft ook romaanse en gotische bouwstijlen. Er zijn kostbare grafmonumenten, en links van het koor is een atrium: een drie-beukige hallenkerk met arkaden uit de elfde eeuw en een kruisgang.

¹⁷¹ [en] door een Bosch [waar] aan weers einde een Herberg staat (LV, 32).

¹⁷² en veel bosch, het waldeksche waarin wy reden was Boschagtig (LV, 32).

¹⁷³ Rondom de stadt wandelingen op zich Hollandsch aangelegt (LV, 32). Arolsen heeft een regelmatig stratennet, aan de ene zijde van de hoofdstraat bevindt zich het centrum, aan de andere zijde het paleis.

¹⁷⁴ Van het regerende vorstenhuis van Waldeck en Pyrmont. Niet nader getraceerd.

¹⁷⁵ Een barokpaleis, van 1714 tot 1728 gebouwd in de stijl van Versailles, met stucwerk en plafondschilderingen tussen 1715 en 1719 vervaardigd. Aan het interieur werd tot begin negentiende eeuw gewerkt, vandaar enige zuivere empiesalons.

- 9 [september] - op Frankenberg een seer oude stadt an de Rivier de Edder in welke een Goudwasch is, dat is, het worden met de Rivier Goudkorns welke het Water uit den Bergwerken af[ge]spoelt he[ef]t, opgefischt, uit het Goud word Da Ratia¹⁷⁶ geslagen, wy nammen verse Paarden op Wetter en van daar op Marburg: hier blefen wy 3 Dagen, om myn Suster¹⁷⁷ te bezoeken, welk hier woonde, den 1sten Dag bleeften wy by haar hier.

bladz.1

den 3 April 1808¹⁷⁸

N°. 4.

Den tweeden Dag gingen wy met haar na Schweinsberg, een landgoed welke hem toeheert, het is een Dorp met een seer groot Huis, wy bleeften hier den Dag, en gingen den andern dag smorgens met haar weer na Marburg, de Plaats is an sich selfers niet mooy, er is een oud vervallen Slot¹⁷⁹, voorby de Plaats loopt de Laan, ook is hier een Akademos¹⁸⁰. Het Huis van myn Suster heeft een seer mooye en wyde uitsicht.¹⁸¹ Wy gingen van hier na Giesen (3 M[ijl]) de Weg was seer plaisier[ig], wy hadden niets al[s] chausseé.

G[i]esen is nog een aardig Plaatsjen met een Gumminasium, en een Festung an de Laan¹⁸², wy namen verder Paarden op Butzbach (2 m[ijl]) ook een klein steedtjen, wy gingen verder op Friedberg: (2 m[ijl]) tussen Butzbach en Friedberg lieten wy Neuhaus [2] rechts liggen. Friedberg is een aardig en groot Plaatsjen.¹⁸³

Doe wy hier wassen begon het al wat donker te worden, doch wy nammen nog Paarden op Hanau, (3 m[ijl])¹⁸⁴ de eerste halfte van de Weg was geen chausseé.

Het begon al mooy donker te worden doe wy een uurtjen van Friedberg wassen, en wy kwamen om 11 Uur snags te Hanau an, wy hadden een goed Logement. Wy

¹⁷⁶ Wellicht heeft Adolph van Rechteren Limpurg een klank opgeschreven, en werden er dukaten geslagen.

¹⁷⁷ Adolfs halfzus Dorette. Zij was op 22 maart 1807 getrouwd met Johann C.L. Freiherr Schenck zu Schweinsberg.

¹⁷⁸ Er staat: 1809.

¹⁷⁹ waarby digt het Huis van myn Suster lag (LV, 33).

De van de dertiende tot de zeventiende eeuw gebouwde residentie van de landgraven van Hessen. Er is een gothische slotkapel, en een tweebeukige gothische ridderzaal.

¹⁸⁰ Na de reformatie werd de universiteit een centrum van protestantse theologie.

Het is nu een museum voor kunst- en kultuurgeschiedenis.

¹⁸¹ Het slot en het dorp Schweinsberg lagen op een heuvel temidden van een wijds en gevarieerd landschap (HCO Familiearchief Van Rechteren, inv. nr. 775).

¹⁸² Niet nader getraceerd.

¹⁸³ De middel-eeuwse stad heeft een dubbele stadskern. In de ene kern staat de stadskerk uit de dertiende en veertiende eeuw met een toren die rust op gothische gewelfbogen. Bij de andere kern ligt de burcht die Frederik van Barba-rossa in 1180 liet bouwen.

¹⁸⁴ 6 uur (LV, 34).

gingen smorgens vroeg van Hanau weg. De Plaats is seer mooy en vooral de Nieuwstadt.¹⁸⁵ Sy heeft 12000 E[inwohner] en ligt in een seer mooye streek, de Plaats heeft seer veele Fabriken¹⁸⁶, in deze Graafschap ligt het Willemsbad, een Dorp met een gesund-brunnen.¹⁸⁷

[3] Het Slot is seer ouwerwetz.¹⁸⁸ Wy verlieten also Hanau smorg[en]s om 6 uur: en gingen op Dettingen (2 M[ijl]) nu hadden wy [met] een seer sandige Weg te maken. Dettingen is een Dorp. Wy verwisselden hier Paarden op Asschaffenburg 1 M[ijl] van Aschaffenburg tot Wurtzburg heb ik al wat beschreven, alle[e]n wat ik er nu meer van weet wil ik er by voegen, van Aschaffenburg hebbe ik alles beschreven in de vorige Reis,¹⁸⁹ wy atten hier een weinig en gingen verder op Rohrbrun,¹⁹⁰ nu hadden wy weer schauseé, alleen het Regende dat het good: en ook hadden wy seer schlechte Paarden voor de wagen, so dat het eene een[maal] viel [4] wy kwamen om 8 uur te Rohrbrun in de specert¹⁹¹ an.

De Herberg ligt alleen in de Specert, welke een seer groot Woud is. Wy bleeften hier snags en nammen des andern dag Paarden op Esselbach 1½ M[ijl]) wy bleeften nog tot davons altoos in de Specert. Te Essebach nammen wy Paarden op Rosbrun 3 M[ijl]) hier hadden wy een seer goede Postilion welke ons seer schielyk heeft gevaren so dat wy seer vroegtydig te Rosbrun ankwamen, het Posthuis staat alleen an de Weg! Wy kregen hier verse Paarden op Wurzburg welke ik al in de voorige Reis beschreven heb. Wy kwamen om 1 Uur smiddags [5] hier an, maar om dat wy gaarn vroegtyds te Sommerhausen wezen wouden bleeften wy snags hier en gingen smorgens om 9 Uur van Wurzburg na Sommerhausen, wy dagten aldaar Oom en Tante¹⁹² [te] vinden, maar als wy daar kwamen was het het tegendeel. Het Plaatsjen waar wy nu blefen en dat [het] einde [van] onze Reise was, ligt dicht an de linker kant van de Mayn, waar tegen over het dorp Winterhausen ligt. Nadat wy 4 Dagen hier gebleeften waeren gingen wy na Oom welke sich diertyd te Markt-einerheim ophielt. Wy gingen af en toe van Sommerhausen [6] na Wurzburg en Markteinerheim, so dat er 3 Maande heen-

¹⁸⁵ Ten zuiden van de Altstadt werd de Neustadt door graaf Philipp Ludwig II in 1597 gebouwd voor vluchtelingen, gereformeerde Vlamingen en Waloniërs, uit het door Spanje bezette Nederland.

¹⁸⁶ Vooral tabaksindustrie en goud- en zilversmeedwerk.

¹⁸⁷ Wilhelmsbad bood een frequent vertier voor de Fransgezinden.

¹⁸⁸ Kasteel Philippsruhe van de landgraven van Hessen.

¹⁸⁹ De Environs zyn zeer schoon, ook ligt het Paleis aan de Main, een vierkantig gebouw. Er is ook een Gymnasium (LV, 34).

¹⁹⁰ Kreegen 3 Paarden op Rohrbrun, welke zeer slegt waren om dat de Primas naar Frankfurt ging (LV, 34).

¹⁹¹ Spessart is een bebost en bergachtig gebied van ongeveer 30 bij 70 kilometer groot.

¹⁹² Frederik R.B.R. van Rechteren Limpurg was op 11 augustus 1807 hertrouwd met Augusta E. zu Hohenlohe-Kirchberg.

liepen,¹⁹³ den 19 Dec[ember] gingen wy van Sommerhaus[en]¹⁹⁴ om een reis van Plaisier na de ouders van Tante¹⁹⁵ te maken. Wy gingen smorgens om 7 van Som[merhaus] over Ochsenfurt. Een morsig steedjen:¹⁹⁶ te Ochsenfurt verwisselden wy van Paarde op Uffenheim, welke sich van vern met eene pairs toorns rech[t] aardig sien laat. De Plaats an sich zelfs is niet veel an¹⁹⁷, wy gingen om 11 [uur] verder van hier op Rotenburg welke sich van vern niet wyt laat zien wyl de Bergen te hoog zyn [7] dog heeft zy een zeer mooye laag. De Stadt ligt an de Taube. Het heeft eenige seer hoge en spitzige torens¹⁹⁸, de huizen en straten zyn wel geboud maar meest ouwerwetz.¹⁹⁹ Het stadthuis is ook ouwerwetz.²⁰⁰ D[e] omstreek zoude even zo zyn als die van Jerusalem. Van hier gingen wy na Kirchberg (3 M[ijl]) waar wy s'avonds om 8 uur ankwamen.

De gantze Weg over van Sommerh[ausen] tot hier hadden wy haast niets als bergen en Veld²⁰¹. Toe wy in het Posthuis ankwamen was er gesegt dat wy sogleik op het Slot²⁰² zouden komen.²⁰³ Wy wierden seer vriendelyk onthaalt, en na dat wy gegeten hadden gingen wy na Bed. Onze slaapkamer welke in het derde Stokwerk [lag]en had een seer mooye uitsicht, het sag namentlyk op de Soffienberg uit, [8] (waarvan ik in het toekomstige spreken zal.) De Plaats is in drie delen, een namentlyk de Jax²⁰⁴, het tweede in het Dal en het 3de is eigentlyk de Hart welke een Poort maar heeft. Over de Jax gaat

¹⁹³ Men passeert de dorpen Eivelstadt, Randesukkern, voor by welken de Main loopt. Tegen over dezelve ligt Hetzveld, meestendeels bewoont door Joden. Deze dorpen liggen in de wynbergen. In het begin van October was aldaar de wyn fees[t]en, welke tyd duurde agt daagen en in welke de druiven tot wyn gemaakt word. In 't laast van December was aldaar het gebruik dat op Kersmis aan de kinderen zoo als ook aan grootere gelyk by ons het St Nicolas, presenten gegeven wierd (LV, 35-36).

¹⁹⁴ naar Kirchberg (LV, 36).

¹⁹⁵ Naar Christian C.F. zu Hohenlohe-Kirchberg en Philippine S.E. von Isenburg-Philippseich.

¹⁹⁶ De Chaussée van Oksenfurt is een der besten in Duitschland, half weg staat een groot pilaar en op de Chausee staan hier en daar banken tot het uitrusten der reizigers bekwaam, zoo als ook voorzien met fontynen (LV, 36).

¹⁹⁷ Ochsenfurt had een veertiende-eeuwse stadsmuur, een vijftiende-eeuws stadhuis en twee gothische kerken.

¹⁹⁸ Rothenburg ob der Tauber heeft vestingmuren uit de veertiende en vijftiende eeuw waar spitse zeventiende-eeuwse torens op staan. Binnen de muren van het stadje waren de torens van het raadhuis en van diverse kerken te zien.

¹⁹⁹ Het stadsbeeld van Rothenburg ob der Tauber is sedert de zeventiende eeuw nauwelijks veranderd en wordt bepaald door vakwerkhuisen.

²⁰⁰ Het veertiende-eeuwse stadhuis heeft een gedeeltelijk gothische gevel met een 60 meter hoge toren. Een zijvleugel is in de renaissancestijl gebouwd.

²⁰¹ t'welk in de winter een niet zeer aangenaam gezigt uitmaakt (LV, 37).

²⁰² Een slot uit de zestiende tot achttiende eeuw.

²⁰³ Toen wy daar arriveerden hadden zy volgens het Duitsch gebruik reeds gegeten, al waarom wy nog na atten (LV, 37).

²⁰⁴ De rivier de Jagst.

een aardige en kleine stenere Brug, het Slot is sowel van binnen als van buiten seer mooy. Den 1sten en 2^{den} Dag blefen wy in huis. Den 3^{den} Dag gingen wy toevalliger wyze na de Kerk om een paar trouwen te zien. De Kerk is seer aardig van binnen. In de Plaats staan nog eenige mooye Huizen welke tot het Slot hooren.

Den 4^{den} Dag. Woensdag, kwam de Baron van Breilsheim²⁰⁵ om het Leen te ontvangen²⁰⁶. Den 5^{den} [9] Dag, Donderdag, gingen wy na de Forst of Prins van Hohenloh Langeburg²⁰⁷, welke Papa seer goed kende. De weg was niets als chausée de uitsichten wassen dikweils verruklyk, een half Uur van Kirchberg ziet men van de een berg in een Dal, door welke de Jax loopt, waar men ook een oud Slot siet namens Löwenfels²⁰⁸, een beetjen van hier siet men Langenburg met het Slot, welke een seer mooye Anblik is, een ½ Uur daarvan siet men het Slot van de Heer van Vireilsheim²⁰⁹, nog verder namentlyk digt by Langenburg komt men de Berge heraf onder in het Dal waar men onder een verdeckte Brug de Jax passeert, en daarop in een Dorp komt, nu moesten wy nog een seer steile Berg op, welke anhielt [10] tot voor de poort. De Plaats is niet mooy: Het Slot is van binnen so als van buiten ouwerwetz. Hier is het stamhuis van de Prinsen van Hohenloh, om het Slot syn seer aardige Anlagen, het heeft magnifice uitsichten op het Dal. Wy gingen om 4 Uur weer weg en kwamen om 6½ Uur weer te Kirchberg. Den 6 [dag] Frydag gingen wy na de Soffienberg, welke niet ver van Kirchberg is, er syn seer mooye Wandelingen op. Er staan eenige beelden en monument op zo als ook eenige Somerhuisjes. Een somerhuis is er welke seer aardig ingereg is om te logeren met twee kabinetjes; onder de Kamer is een Keuken. Niet ver daarvan is een Somerhuisjen [11] warin een grote saal is. Den 7^{den} Dag Saterdag saggen wy het kleine naturalien Kabinet²¹⁰ welke seer aardig was, nu hadde ik alles gezien wat er te zien was.

Den 8. Den Sondag blefen wy er nog, en Maandag wouden wy vertrekken, alle[e]n het hat de ganze tyd over geregent en het regende nog so dat wy er nog Maandag blefen. De nagt van Maandag op Dingsdags schneeuwde het so dat wy Den andern Dag ver-trekken konden, weil het ook daartoe ook recht gevoren had.

Wy gingen also dingsdagsmorgens om 7 uur van Kirchberg tegen myn wil naar Kreilsheim²¹¹ (1½ m[ijl]), welke sich van fern met seyn beide torens²¹² seer wel presenteren laat, de Plaats ansich zelfs is niet seer mooy.

[12] Verder gingen wy [t]ot Feuchtewangen een aardig en net plaatsjen, welke [zich] ook met syn 3 torens seer goed sien laat, hier atten wy smiddags en gingen verder na

²⁰⁵ Waarschijnlijk Crailsheim. Niet nader getraceerd.

²⁰⁶ van eenige goederen, het welk met eene plegtigheid geschied, te groot om volkomen te beschryven (LV, 38).

²⁰⁷ Waarschijnlijk een neef van Adolph; een zoon van August W. zu Hohenlohe-Ingelfingen en Josina E. van Rechteren Limpurg.

²⁰⁸ Een slot dat tussen 1610 en 1616 werd gebouwd, en in renaissance-stijl werd verbouwd door de vorsten zu Hohenlohe-Langenburg.

²⁰⁹ Mogelijk identiek aan de eerder vermelde Baron von Crailsheim.

²¹⁰ Een rariteitenkabinet. Zie voetnoot 35.

²¹¹ Crailsheim.

²¹² Waarschijnlijk de torens van de romaanse basilica uit de veertiende en vijftiende eeuw.

Ansbach, waar wy om 3 Uur ankwamen, de ganze weg over was seer aangenaam, een ½ Uur van Ansbach vangt een seer mooye Alle[e] an, welke tot an de Stadt duurt, de Stadt laat zich van vern, met syne torens wel aardig van vern sien.²¹³ Ansbach is een seer mooye Stadt, de Straten en huizen syn seer wel gebouwd met 1000 H[ui]zen 19,000 E[in]wohner.] Het Slot is een viereklug²¹⁴ gebouw, en van voorn seer lang, van buiten is het niet lelyk²¹⁵, en daarin staan eenige seer mooye huizen.²¹⁶ De Slottuin is ook seer aardig dog ik kan er niet veel van [13] oordelen wyl het ja in de Winter was, en seer sterk geschnoot hat, er is een seer mooy Oranghuis in, warin Orangebomen met fruchten en andere²¹⁷ gewassen in waren.²¹⁸ Wy blefen tot den andern dag smiddags te hier, en gingen op Birkel (3 M[i]jl) een groot Dorp. Wy gingen nog verder op Uffenheim (2 m[i]jl) hier blefen wy snags en gingen des andern Dag smorgens om ½ op Oschenfurt.²¹⁹ (2½ M[i]jl) Vol verwondering saggen wy smorgens dat de schnee weer weg was, weil het geregent hat, wy kwamen om 9½ [uur] te Ochenfurt waar wy sogleik weer Post namen op Sommerhausen.²²⁰ Een paar dagen daar na gingen wy²²¹ na de Baron van Po[e]lnitz²²² op den Frankenberg [14] waar wy voor eenige Dagen gingen te logeren²²³. Het Slot ligt boven op een Berg en heeft eene seer mooye uitsicht, wy blefen hier by den soon van de Heer van Poelnitz welke Willem Frederik hiet en 15 Jaar is. Wy vermaakten ons wel en gingen den selfden weg namentlyk over Ipsheim, nog een Dorp Oberikkelsheim waar een Mont is,²²⁴ Oschenfurt, Sommerhausen. Wy blefen nog eenige weken te Sommerhausen, in welke tyd niets voor viel wat een beetje van anbelang was²²⁵.

²¹³ Waarschijnlijk de torens van de gothische St.-Gumpertkerk die in de achttiende eeuw werd verbouwd.

²¹⁴ vierkantig (LV, 40).

²¹⁵ De veertiende-eeuwse voormalige burcht werd in opdracht van markgraaf Wilhelm F. von Hohenzollern (regeerde van 1703 tot 1732) in Italiaanse barokstijl verbouwd. De voorzijde heeft een voorname lijn en spaarzame versieringen.

²¹⁶ Mogelijk doelde Adolph van Rechteren Limpurg op de regeringsgebouwen binnen het paleis.

²¹⁷ vreemde (LV, 40).

²¹⁸ Wy gongen nog s'avonds naar een dorp een half uur van de stad om een paar kennissen van Papa te bezoeken (LV, 40).

²¹⁹ Ochsenfurt. Het uur is niet ingevuld.

²²⁰ By Oksenfurt gaat men een berg af, waarop een kapel staat, byna geheel met paarde eisers beslagen. Een weinig daar vandaan passeert men een klooster. Om half tien waren wy aan de Station van daar gingen wy op Sommerhausen, een uur, alwaar wy voor het eten nog arriveerden (LV, 41). De laat-gotische, vijftiende-eeuwse St.-Michaelskapel. Het klooster is niet getraceerd.

²²¹ ik met myne Neefen (LV, 41). Karel en Adolph van Rechteren Limpurg.

²²² Niet nader getraceerd.

²²³ en te vieren de geboortedag zynes zoons (LV, 41).

²²⁴ zynde zoo veel als by ons een Cantoor der Duanen (LV, 41).

²²⁵ als de tyding uit Holland dat myn Gouverneur vertrokken was (LV, 41-42).

**10. Reis van Sommerhausen naar Zwolle
van 20 januari 1809 tot
en een verblijf van vijf maanden te Zwolle.**

1809

10 Verhaal.

10 Reis van Sommerhausen over
Fulda, Cassel, Paderborn
en Munster.
op Rechteren.²²⁶

Wy gingen also den 20 Januar[i] 1809 van Sommerhausen nadat wy eenige Dagen te voren daar afscheid genomen hadden, smiddags om 12 Uur; onderwys namen [15] wy afscheid van de Graaf van Lasberg²²⁷, de weg ging over Eivelstadt een klein Steedtjen. Randesakker (siet. Nom.)²²⁸ en so op Wurtzburg 2 [uur].

Te Wurzburg gingen wy avonds in de Comedie, waar Virginice²²⁹ een Tragedie opgevoerd wierd. Het stuk was van de Graaf van Soden²³⁰ gemaakt en de Musiek was van Hummel^{231,232}; van Wurtzburg gingen wy smorgens om 6½ Uur op Carlstadt (rasstadt, 3 M[ijl]) onderweegs passeerden wy op verscheidene Dorpen, wy voerden eene geruime tijd aan de Mayn, waar wy eenige Kloosters²³³ sagen, wy kwamen ook voorby het Lus[t]slot Zezaigheim²³⁴ waarby een Dorp is welke ik maar in passeren sag.²³⁵ Carlstadt siet men niet veraf²³⁶ wyl het [door] een Berg van de kant van Wurzburg [16] bedekt wordt. De plaats²³⁷ is an zich zelfers niet seer schoon. De

²²⁶ LV, 42.

²²⁷ Niet nader getraceerd.

²²⁸ Van Randesakker begint een weg zeer aangenaam voorzien met een goede chausseé, het begin van onse reise ving reeds niet zeer aangenaam aanl. Onse Knecht had zich by ons vertrek bezopen, en kotste door het stooten van den wagen (LV, 42).

Wat Adolph van Rechteren Limpurg met 'siet. Nom.' bedoeld is niet getraceerd.

²²⁹ Het treurspel de Virginia (LV, 42).

²³⁰ Niet nader getraceerd.

²³¹ Johann N. Hummel (1778-1837). Pianist, dirigent en componist van opera's, baletten, toneelmuziek, concerten en kamer- en pianomuziek.

²³² Wy sliepen in de Swaen (LV, 42).

²³³ Niet nader getraceerd.

²³⁴ Het plaatsje Veitshöchheim ligt circa 7 kilometer van Würzburg vandaan. Het lustslot van de regerende bisschoppen van Würzburg, gebouwd tussen 1680 en 1682 en in 1753 vergroot met een rococo vleugel, heeft een park in Frans-Italiaanse stijl met veel geknipte hagen, rococostandbeelden en een meer met in het midden een Parnas-groep uit 1766; Pegasus, de Muzen en Apollo.

²³⁵ Een smerig dorp (LV, 43).

²³⁶ [en] kooft men schieliker dan men denkt, (LV, 43).

²³⁷ ligt aan de Main, (LV, 43).

huizen zyn ouwerwetz, en de straaten zyn eng, by Carlstadt ligt boven op een berg een oude ruïne²³⁸ welke de Sueden verwoest hebben, er heeft Kajzer Karel den grooten opgewoont²³⁹.

De weg van Wurzburg tot hier toe was passabel, te Carlstadt moesten wy 4 paarden neemen wyl de weg zeer slegt was, het was ook wel waar[d], den er waren zeer veel gaaten en schuine weegen²⁴⁰.

No= 5²⁴¹

[1] Tot ons leed wezen duurde deeze weg 6 uren e[n], nadat wy deze slegte weg gepasseerd waren kwamen wy om 4 Uur te Hammelburg 't welk in een daal ligt door welke de *Saale* doorheen loopt. Voor Hammelburg passeerden wy het Dorp: Pfaffenfel. Hammel[bur]g is gelyk aan Carlstadt: in bou waart: en zindelykheit. Hier wast de Saleekenwyn. In Hamm[elburg] ligt een Slot²⁴² welke naam ik niet weet so als ook een buiten Ham[melburg] op een berg.²⁴³ [2] Wy namen hier soglyk verse paarden en zetten onze reis voort op *Brückkenau* 3 M[ijl]) van hier hadden wy cho-seé,²⁴⁴ het begon al donker te worden als wy v[an] Hamm[elburg] vertrokken, het gong van de eene berg op de andere. En tot geluk hadden wy manenschien, wy arriveerden om 8 Uur te Brückenau, de plaats hebbe ik niet gezien wyl het toe[n] al te donker was,²⁴⁵ doch ik weet dat er een half uur van daan een *Gesondbronnen*²⁴⁶ is.²⁴⁷ In Fulda [3] springt de revier de Fulda welke zich naderhand tussen Cassel en Munden met de *Werse*²⁴⁸ vereenigd en dan *Weser* hiet. Wy namen aanstond weer paarden op *Hünefeld* 2 M[ijl]) in het uitgaan der Stadt sag ik het Slot²⁴⁹ welke al zeer

-
- 238 van een slot (LV, 43). De Karlsburg.
 239 Door Karel den grooten gebouwd is, en er ook op gewoont heeft (LV, 43).
 240 en diepe sporen (LV, 43).
 241 Adolph van Rechteren Limpurg heeft zijn boekje N°5 niet gepagineerd.
 242 Aan het drie-vleugelige slot in Weserrenaissancestijl werd van 1588 tot 1612 gebouwd.
 243 Slot Saaleck.
 244 dykwils wierd men verrukt door de schoone gesichten (LV, 44).
 245 De herberg was redelyk dog de herbergier een smous (LV, 44).
 246 Bad Brückenau is een van de vele kuuroorden in dit gebied.
 247 Het water heb ik geproefd, dog vind het niet naar myn smaak, wy aaten een wynig en begafen ons ter ruste, smorgens om 4 [uur] vertrokken wy op Fulda 8t uur, wy hadden een zeer goede weg, vooreerst moesten wy een paar hooge bergen op alsdan was de weg lykerer [lelijker], een halve uur van Fulda passeerden wy langs een zeer lange brug, welke over de Fulda gaat. Aan de andere kant ligt een slot of klooster. Digt voor Fulda ziet men het Phasanten-huis, een schoon en groot gebouw. Het zelfde oogenblik toen wy binnen Fulda kwamen, kwamen ons de Brandspuiten te gemoet, niet verre van de stadts ontspringt de Fulda (LV, 44).
 248 De rivier de Werra.
 249 Van het slot van Fulda zijn tegenwoordig alleen de bijgebouwen de moeite waard.

out is, ook zag ik van buiten de Dom Kerke²⁵⁰, welke van binnen zeer schoon zou zyn, alle[e]n wy hadden geen tyd om ons op te houden. De chauseé was seer goed, wy kwamen vroegtyds te Hünefeld.

[4] Dit is een klein smeurig plaatsjen; waarvan niets te zeggen is, wy nammen hier aanstonds verse paarden op Vach (3 M[ijl]) onderweegs verwisselten wy nog eens van Paarden weil de Station²⁵¹ te groot was, de naam daarvan weet ik niet, de paarden wierden maar voor de wagen gespannen en wy voerden verder op Vach welke daarvan nog 1 M[ijl]) is. Vach is een aardig plaatsjen, het Posthuis [5] was buiten de plaats, wy wouden hier snags vertoeven alleen de vrouw des postmeester was ziek, en aldus versogt ons de man, of wy niet verder gaan wouden. Wy gingen aldus op Berker 2 M[ijl]) de weg was seer slecht en wy moesten een seer hooge berg over welke zeer steil was en vooral by den avond gevaarlyk, wy arriveerden om 8 Uur te Berker, hier was een seer oud Posthuis²⁵² en begaf ons soglyk na bed waar wy smorgens om 7½ uur vertrokken [6] op Bischuden 4 M[ijl]. De weg was slecht, het ging niets als berg af en op. Na dat wy veele beswaarlykheden uitgestaan hadden kwamen wy eindelyk er aan: het is een ordinaire en smeurig plaatsjen, den geheelen Dag over had het al gedooit, so dat de weg morsig was. Van Bischüden ging het op Helsa. Hier hadden wy een gemaakte weg. Onder weegs passeerden wy een Berg 3 Quartier hoog, het afsteigen [7] van den berg duurde wel [e]en uur. Onder an de Post Station lag, alwaar wy de schoonste gesichten hadden welke de natuur kan geven. Het was vooral zeer Romanese.²⁵³ Het was maar een eenvoudig Dorp. De Herberg was passabel: doch na die Landstreek goed.

De luiden zeiden ons dat dat een berg er na by was welke een Uur hoog was. 5½ [uur] verlieten wy Helsa om ons te begeven na de Hoofdstad²⁵⁴ van Westphalen genaamt Cassel²⁵⁵ 2 M[ijl]) eene seer mooye en groote stadt, en ligt aan de Fulda.

[8] Zy is ingedeelt in oud en nieuw Stadt, byde hebben 21000 E[inwohner] waaronder 500 zyn.²⁵⁶ De nieuwstadt is de schoonste deel van Cassel, ik heb van de Stadt weinig gezien.

1) De Residenz is oud het is vierekantig gebouw.²⁵⁷ Aan de Poort stonden een paar Garde te paard en 2 Garde te voet. Verder heb ik van het Slot niets gezien. Van verre

²⁵⁰ De Dom van Fulda werd vanaf 1705 in de Italiaanse barokstijl gebouwd.

²⁵¹ De afstand tussen de stationsposten.

²⁵² Hier was geen brilliant Posthuis, alhier arriveerde ook te gelyk met ons een Fransche Courier (LV, 45).

²⁵³ Lees: romanesk, romantisch.

²⁵⁴ Er staat: Hatfstad.

²⁵⁵ de Hoofdstadt van 't Koningrijk Wesphalen, en Residentie des Koning (LV, 46).

²⁵⁶ Wat die 500 zijn, wordt in het oudere verslag niet vermeld. In de latere versie staat: 500 Joden (LV, 46).

²⁵⁷ De keurvorstelijke residentie Wilhelmshöhe van keurvorst Wilhelm I (1786-1802) ligt ten westen van de stad. Het is een barokpaleis in de vorm van een trapezium. Van 1807 tot 1813 werd het door Jérôme Napoleon Bonaparte, als koning van Westfalen bewoond.

zag men de roomsche Kerk, wy kwamen²⁵⁸ door eenige Straaten [9] op de Wilhelmsplaats welke versierd is met het beeld van Willem 2 Landgraaf van Hessen. De Plaats is mooi en groot. Van hier kwamen wy verder op de Koningsplaats, ook een groote Plaats²⁵⁹. Wy gingen om 12 Uur weder op Westüffelen 2 M[ijl]) tuschen Cassel en Westüffel²⁶⁰ kwamen wy voorby Catharinenburg (Wilhelmsburg) van verre voorby, ook saggen wy van verre de Carelsberg, ook Winterkasten. [10] Wilhelmshöhe²⁶¹ een uur van Cassel men kan den berg van 2 Kanten opgaan en ieder zyde heeft 500 Quadraten gehouene breede trappen welke niet in eens weggaan sonderen met: Afzetten. De ruim[te] tussen deze byden bergtrappen bestaat in Watervallen en Cascaden.

De weg was niets als Chauseé, te Westüffelen nammen wy soglyk [11] verse paarden op Ossendorf. De weg was ook niets als Chauseé, onderweegs hadden wy nog een accident met de wagen, er kwam een ander wagen op ons toe welke tegen ons rad voer, wy rapereerden een wagen soveel als wy konden. Wy kwamen door het steedjen Warburg. Voor Warburg had men ook schoon gezigten. Van Ossendorf gingen wy op Lichtenau 2 M[ijl]). Het wierd [12] er een nieuwe chausee gemaakt, welke zeer goed was.²⁶² Te Lichtenau bleef wy snags, wy sliepen allen 4 op stroo waarop een Dek gelegd wierd, wyl er geen plaats meer ware. Wy gingen smorgens om 5 uur weder weg op Paderborn. Het was nog donker en wy kwamen een mael van de chauseé wyl de sch[n]ee te hoog lag en also de Chauseé niet zien konden. Wy arriveerden [13] nog vroegtyds te Paderborn. Te Paderborn besagen wy nog de Domkerk²⁶³, in myn smaak kan ik niet zeggen dat zy seer mooy is²⁶⁴, onder het hoge Altaar²⁶⁵ ontspringt de Pater²⁶⁶, welke door Paderborn loop, wy namen aanstond weer Paarden op Neukirchen 4 M[ijl])²⁶⁷ de weg was drekkig en al uitgevaren. Wy kwamen nog vroegtyds te Neukirch, een klein Plaatsjen. Wy kregen hier verse paarden op Herzebroek. Wy moesten een half uur omryden, wy gingen also door Reda een klein plaatsjen welke de heer van Bentheim toe behoort. Er is ook een Slot by.²⁶⁸ Wy kwamen om 6 uur te Herzebroek en [14] het was dien Avond zeer koud, waar tot geluk wy by den Heer van het huis in de Kamer kwamen die zeer warm was, wy hadden een zeer goed soeper en daar toe ook een goed bet, smorgens vroeg gingen wy weder weg op Warendorf, [15]

²⁵⁸ Er staat: kunnen.

²⁵⁹ alwaar het Posthuis was waarop ook de Cancey, een schoon gebouw stond (LV, 47).

²⁶⁰ zagen wy van verre door de boomen Wilhelmsberg thans Catharinenburg, zoo als insgelyk Carelsberg of Winterkasten (LV, 47).

²⁶¹ Wilhelmshöhe, een kasteel met siertuinen. Zie ook voetnoot 259.

²⁶² Aan het einde derzelve was voor in een bosch een Herberg, op deze Poststation (LV, 47).

²⁶³ welke voor zeer schoon gehouden word, zynde een oud gebouw (LV, 48).

²⁶⁴ Een dertiende-eeuwse kerk met romaanse en gothische toevoegingen.

²⁶⁵ Er staat: Antaar.

²⁶⁶ De Dom ligt in het diepst gelegen gedeelte van de stad. De meer dan 200 bronnen die hier ontspringen vormen samen de Pader.

²⁶⁷ en doorgaans Bosagtig land (LV, 48).

²⁶⁸ Het slot is oud (LV, 48).

en verder op Munster (De reis van Ossendorf tot op Münster hebbe ik in de vorige keer al beschreven) siet zy²⁶⁹ 2 [mijl]) Te Munster atten wy een weinig en begafen ons verder op *Reine* 4 M[ijl]) het was al 4 Uur als wy Munster verlieten. De weg was passabel. Als wy nog 5 uur van Reine waren kwam de maan op dit was ons geluk,²⁷⁰ anders hadden wy wel voor den anderen Dag niet te Reine gekomen welke dog om 11 Uur [werd bereikt.]

[16] Het Logement was voll, weil er de comissie in lag om jonge luiden uit te nemen²⁷¹; dog wy kregen nog eene Kamer²⁷². Wy atten een weinig en gingen na bet. Van Reine hebbe ik niet veel van gezien, wyl het s'avond al donk[er] was en smorgens ook. Het ging verder op Bentheim 2 M[ijl]). Wy moesten veel water door passeeren, voor een Dorp was het water zo hoog dat het haast in de wagen gelopen was [17] en welke een half qua[r]tier duurde, over zommige weegen liep het water so sterk en so een gedruis gelyk aan een waterfal. Wy konden Bentheim halfweg al zien, weil het Slot op een berg ligt, wy passeerden voorby de Ochtrupper Bergen, welke maar zandhopen zyn in plaats welke wy gepasseerd zyn tussen Wurzburg en Cassel. Het Slot van Bentheim ligt op een berg en de Plaats berg af.

[18] Het Slot is door de Franschen zeer beschadigt, en wordt tot dus ver niet weder verbeterd. Wy verwisselden hier van Paarden op Neuhaus, wy passeerden door het Bentheimerwoud, als wy uit het Bosch²⁷³ kwamen hadden wy een zeer schone uitsicht op de Kerktoorn van Brandlicht, het welk een aardig Dorp is, van hier waren wy nog twee uren van Northoorn welke Plaats wy dichtvoorby kwaamen, een ½ Uur van Northoorn [19] ligt de abdy Frenswegen, wy arriveerden nog vroegtyds te *Neuhaus* een aanzienlyke plaats, de herberg was hier ook al vol, doch wy kregden nog eene kamer, deze plaats behoort nog onder Bentheim. Hier was het alles weer op zich Hollandsch, wy vertrokken smorgens vroeg om 5 Uur op den Hardenberg 3 M[ijl], op de weg stonden seer groote plassen water, wy verwisselden van Paarden op Rechteren, nu waren wy al op het Hollands gebied, wy passeerden Ommen en Filsteren. Wy rustten ons [20] uit, doch gingen den anderen dag smiddags na Zwoll, wyl Mama sich daar ophielt, welke maar 5 M[ijl]) bedraagt.

Hier hadde mama een huis²⁷⁴ gehuurt tot maij, in welke tyd niets voorviel, dan dat het water zeer hoog werd. Tegen May kwam ik in de Kost by eenen Monsieur Gaansert²⁷⁵,

²⁶⁹ Siet zy[de]. Het paginanummer is niet ingevuld.
²⁷⁰ want een uur van Munster zynde was de zon reeds onder (L.V., 49).

²⁷¹ Rheine was een garnizoensplaats.

²⁷² van de Plaats zelve (LV, 49).

²⁷³ waren kwamen wy op een dyk, (LV, 49).

²⁷⁴ in de Rosemaryn straat (LV, 50).

²⁷⁵ Jan H. Quanjer was een rooms-katholieke onderwijzer die school hield in de Koestraat te Zwolle (Streng, *Zwols biografisch woordenboek*).

om myne studien voort te zetten,²⁷⁶ alwaar ik een Kamer kreeg met jonge-heer: J[an] Sloet van Tweenieuwenhuisen.²⁷⁷ Nu verliept [21] de tyd: tot den 8 July, wanneer de vacantie begon welke 6 weken duurde.

-
- ²⁷⁶ Die bestonden in Latijn, Frans, Teekenen en Muziek. Het eerste leerde ik by eene Mynh[ee]r Crans, Conrector der Latynsche Schoole, het tweede by Quanjer zelve. Het derde by Mynh[ee]r van Ulzen. Het laatste by Mynh[ee]r Röhner, Orgelist van de groote Kerk (LV, 50-51).
De Groninger Jan B. Crans, Klaas van Ulzen, en de Duitse muzikant, dirigent en componist Johann C. Röhner (Streng, *Zwols biografisch woordenboek*).
- ²⁷⁷ Thans daar ik Zwolle beter heb leeren kennen, kan ik er ook een breeder verhaal van doen. De Inwoners der stadt worden op 12.000, waaronder zoo Reformeerden als Roomschen en Lutherschen zyn, gerekend. De eerstgenoemden hebben 3 kerken waar in dienst gedaan word van 5 Predikanten. De eerste St. Michael of groote Kerk is een oud gebouw, van binnen schoon en insgelyk van een zeer fraay en kunstige preekstoel voorzien. Het orgel word voor een der besten in het Koningryk gehouden. En de tweede en derde zyn de Bethlemsche, t'welk in voorige tyden klooster geweest is, en de Broeren Kerk, thans wederom vernieuwd. De Roomsgezinden bezitten de lieve Vrouwen of Kruiskerk en de Lutherschen eene kleine kerk op de Bleimarkt, wiers ge-meente zeer talryk is. De Huizen en straaten zyn wel gebout en zindelyk. De revier de A loopt door de stad. De wandelingen welke het sieraad van de stadt uit maaken, zyn ook inderdaad schoon en aangenaam. Zy worden de Wese-landen genoemd. Ook een half uur van hier loopt de IJssel voorby, waar men met een Allee tot aan het veer, het welk het Cater veer genoemd word heen gaat. Ook gaat van hier tot Campen een vaart, welke stad op 3 uur gerekend word. Ziedaar nu alle fraayigheeden van Zwoll. Dog evenwel zal ik er nog eenige zaaken van de Geschied-schry[ving] der stadt Zwoll uit Van Hattum by voegen. Naar de mening van W[illem] Nagge heeft de stad de naam van Zwoll aan de vette wydens die daar waren en op welke men zeide, dat de ossen door vetheid zeer swollen, te verdanken. Deze stad is in 1233 door Bisschop Willebrand v[an] Oldenburg tot een stad gemaakt (LV, 51-53). De Grote Kerk of Michaëlskerk, een drie-beukige gothische hallenkerk waarvan de bouw circa 1370 begon, met een renaissance-preekstoel van Adam Straes (1622) en het Schnitgeorgel van Arp Schnitge (1721). De Bethlehemkerk, een twee-beukige hallenkerk uit circa 1350, oorspronkelijk behorend bij het Bethlehem-klooster van Augustijner koorheren. De laat-gothische Broerenkerk, een hallenkerk uit 1512, oorspronkelijk van een Dominicaner-klooster-complex. De vijftiende-eeuwse O.L.Vrouwekerk. De Lutherse kerk, in 1649 op de Blijmarkt tegen de stadsmuur gebouwd. B.J. van Hattum schreef *Geschiedenissen der stad Zwolle* en W. Nagge schreef in 1678 de kroniek *Historie van Overijssel (Zwolle mijn stad*, dl.6, 149; dl.2, 43; dl.3, 65; dl.13, 302; dl.11, 256).

**10.a Reis van Zwolle naar Overlaar en terug,
van 8 juli 1809 tot 19 augustus 1809,
en een verblijf van ruim twee maanden te Zwolle, waarna zes weken op
Rechteren.**

Ik ging den zelfden dag toen de [vakantie] begon naar Rechteren waar ik vertoefde tot woensdag: op welke [dag] ik na Almeloo gong om myn Oom en Tante²⁷⁸ te bezoeken. Dog den vorigen Dingsdag gingen wy by De Weduw[e] Klopman²⁷⁹ eeten, een seer aardig landgoed met name de Linthorst.²⁸⁰ Ik gong also met de Rentmeester met name J. Sloet op den Schuilenberg [22] an de Regge. Wy passeerden den Lemeler-berg: een nog voor dit land zeer tamelyken hogen berg. Wy atten wat en gingen verder op Almelo over den Haxel een boerschap en Wierden een Dorp. Te Almelo bleef wy tot vrydag als dan gingen wy weder te rug naar Rechteren, sater- son- maan en dingsdag, woensdag gingen wy na²⁸¹ Overlaar, Papa en ik, Mama was er al voorheen heengegaan wyl myn zuster [Flore] niet wel was geworden.

[23] Den 19 [juli] gingen wy also over Zwol 1 M[ijl] waar wy atten²⁸², op Deventer, de weg was seer aangenaam. Eerst passeerden wy een Allée ook verscheidene boeren en buitenhuisen, en Herbergen. Het Dorp Windsheim welke wy passeerden, bestaat maar uit eenige huisen,²⁸³ een kwartier uur voor Wijhe kwamen wy op den Dyk²⁸⁴, van Hexer zag men het Geldersche gebied en de Yssel welke den zelve van malkanderen scheidt. Wyhe laat men even links leggen, de Herberg waar wy voerden [24] was 'in de brabandsche wagen'. By de Herberg stond een seer dikke en hollen lindenboom, nadat de Paarden brood gegeven was namen wy onze weg verder op Deventer, wy vervolgden nog altoos den dyk, wy behi[e]lden den Yssel nog altoos ter rechter hand²⁸⁵ tot niet verre van Deventer alwaar zy ons verliet en waar ook, wy den dyk verlieten,²⁸⁶

²⁷⁸ uit Duitschland (LV, 53).
Frederik R.B.R. van Rechteren Limpurg en Augusta E. zu Hohenlohe-Kirchberg.

²⁷⁹ Niet nader getraceerd

²⁸⁰ De buitenplaats Linthorst bij Dalfsen (Gevers en Mensema, *De havezaten in Twente*, 383).

²⁸¹ een buitengoed toebeh[orende] aan Mynh[ee]rs Hucker en tot (LV, 53).

De heer (heren) Hucker is (zijn) niet nader getraceerd.

²⁸² in het Hof van Holland. Van hier op Wyhe 3 uur (LV, 53).

²⁸³ waar digt by het buiten van Mevr[ouw] van Plettenburg is (LV, 53).

Cornelia C. Feith, weduwe van Joachim van Plettenberg, bewoonde het huis Windesheim tot haar dood in 1812 (Gevers en Mensema, *De havezaten in Salland*, 483).

²⁸⁴ waar op men aardige gezichten heeft over de IJssel en Gelderland (LV, 53).

²⁸⁵ Wy passeerden of zagen liever van verre de Gelder, toebeh[o]r[ende] aan Myn-h[ee]r van Dedem (L.V., 53).

Frederik G. van Dedem tot de Gelder verhuurde het huis dat bij het dorp Wijhe lag (Gevers en Mensema, *De havezaten in Salland*, 352).

²⁸⁶ als dan de weg zeer zandig word tot de stad (LV, 53).

voor Deventer kooft men over 3 Bruggen²⁸⁷ rood en wit geverft²⁸⁸, op [25] Deventer zyn nog zeer hooge wallen, de stadt is niet so schoon als Zwoll,²⁸⁹ enge straaten en hooge huizen passeerden wy. De Herberg de halve maan by Siyer an de grote Kerk, ligt zeer aangenaam. Van de Stadt hebbe ik niets gezien wyl het al laat was toen ik er door passeerde, het was er ook Kermis, wy maakten ook eene vesite by den heer Kok, welke voorheen in Almelo gewoond hadde. De familie is sterk 5 Dogt[ers] en 2 Sonen. [26] Wy vertoefden hier eenige uren en begafen ons weder naar ons Loge-ment alwaar wy soepeerden, en ons na bed begafen.

Smorgens hoorde ik het klokkenspel welke ik in lange tyd niet gehoord hadde, wy vertrokken van hier om 8¼ [uur] wy reden niet lange door de stadt. Daaruit zynde volgden wy een klyne tyd [de] Yssel maar weldra verlieten wy het Overysse[s]che gebied. De scheiding [wordt ge]mank[eer]t [door] een huis [met een] uit[hangbord], gelyk een koe [27] hoorn, ook so genoemd, wy passeerden een klyne Heide en kwamen in de Heerlykhijd Dort, toebehoorrende aan Jkh[eer] v[an] Zuilen²⁹⁰, links lieten wy Ballem²⁹¹ liggen. Wy passeerden zeer veele Alleés uit de welke wy weder in de Heide kwamen op welke wy de toren van het dorp Laren zagen. Wy passeerden²⁹² voor het goed van de W[e]duw[e] v[an] Keppel²⁹³, in Laren kregen de paarden een stuk brood. Dit gedaan zynde ging onze reize voort op Lochem ½ M[ijl]) welke een kleine stadt is. De plaats is niet zeer schoon, enge straten. Van hier ging het op Overlaar ½ M[ijl]) wy reden door den [28] Lochemsen enk, voorby het goed van een opperjage[r]meester v[an] Heeckeren.²⁹⁴ Te Overlaar gekomen zynde was my[n] zus-ter byna alweer hersteld. Vrydags gingen wy na [onleesbaar] een kring toebehoorrende aan de heer van den Berg.²⁹⁵ Een zeer schoon goed met vele wandelingen, hier verweilden wy een oogenblik retourneerden weder na Overlaar. Saterdag gingen wy na de Heest - Heeckeren²⁹⁶, die daar op volgende dag na Netelhorst - Heeckeren²⁹⁷; ik bleeft

²⁸⁷ Niet over de IJssel maar waarschijnlijk over de stadsgracht.

²⁸⁸ De kleuren van de stad Deventer.

²⁸⁹ zy is naar myn denken ouder dan Zwoll en daarom lelyker (LV, 53).

²⁹⁰ Een zeer schoon kasteel, omgeven met veele en lange Allees (LV, 54).

Gerrit W. van Zuylen van Nievelt kocht de heerlijkheid Dorth in 1787 (Gevers en Mensema, *De havezaten in Salland*, 15).

²⁹¹ Bathmen.

²⁹² een half uurtje van Laren het Huis te Oolde, toebeh[orende] aan (LV, 54-55).

²⁹³ Charlotta C.E.D. van Heeckeren, weduwe van Derk J. van Keppel.

²⁹⁴ langs de Kloeze, toebeh[o]r[ende] aan Mynh[ee]r v[an] Heeckeren (LV, 55).

Lodewijk van Heeckeren, heer van de Cloese en Langen, was opperjagermeester van koning Lodewijk Napoleon.

²⁹⁵ Mogelijk het graafschap Berg, of van Coenraad W. van Dedem tot den Berg.

²⁹⁶ toeh[o]r[ende] aan Mynh[ee]r van Heeckeren, het welk aller liefst ligt,

worden-de door de Berckel besproeit (LV, 55).

Maurits C.G.W. van Heeckeren tot de Heest.

²⁹⁷ Evert C.C.W. van Heeckeren tot Nettelhorst.

eenige tyd op Overlaar tot den [29] 8 Augustus,²⁹⁸ als dan ik met myn tante²⁹⁹ weder terugging na Rechteren over Lochem ½ [mijl] Laren ½ M[ijl]) Battem 1 M[ijl]) Raalte 1 M[ijl]) voor Raalte passeerden wy Schoonheden toehoorende aan de B[aron] Bentink.³⁰⁰ Te Raalte atten wy³⁰¹ en gingen verder over Terheine, en het buiten het Moer toebeh[orende] aan Mev[rouw] v[an] Marle.³⁰² Ik bleef op Rechteren tot aan 19 [augustus] als dan betrok ik weder my[n] oude kwartier. Nu verliep de tyd bykans van een jaar, dat er niets voorviel, dan dat wy thans een huis voor de winter in de Blommendaalstraat³⁰³ naast het Concertsaal tot May hadden.³⁰⁴ [30] den 1 May 1810 betrok ik wederom myn Kamer by Quansert.³⁰⁵ Den 7 July had ik een vacantie van 6 weeken welke ik op Rechteren versleet. Het vervolg hiervan in den Almanak van 1810.

[31] blanco.

²⁹⁸ in welke tyd ik eens naar Verwolde, een buitengoed van Mynh[ee]r Van der Burg was schoon en na de nieuwe smaak aangelegt. Een half uur van Overlaer ligt de Lochemse berg, waar ik dykweils naar toe gewandelt ben (L.V., 55).

²⁹⁹ Een van de twee zusters van zijn moeder, Maurice C.W.S. (Caroline) of Isabelle C. van Heeckeren.

³⁰⁰ Volkier R. Bentina tot Schoonheten.

³⁰¹ in de Herberg de Zwaan. Van Raalte passeerd men de Hofsteede toebeh[orende] aan Mynh[ee]r van Rechteren (LV, 55).
De Hofstede lag tussen Raalte en Heino, van 1787 tot 1819 in bezit van Frederik R.C. van Rechteren (Gevers en Mensema, *De havezaten in Salland*, 300).

³⁰² Catharina Wicherlinck, weduwe van Gerrit W. van Marle.

³⁰³ De Bloemendalstraat te Zwolle.

³⁰⁴ In het begin van December kwam ik by Papa en Mama in huis (LV, 56).

³⁰⁵ Jan H. Quanjier.

[32] Inhoud van het derde deel van de Ring van Gyges.³⁰⁶

- 1) De verlatene Hermina by de wieg van haaren Zuigeling.
- 2) De onberaaden huwelyken.
- 3) Men leert het Kara Peter kennen van zeer veel menschen by ziekte en hevige pynen.
- 4) De te leurstellingen.
- 5) Vergelyking tuschen de lefenswyze van aanzienlyke Grieksche en Oostersche vrouwen, en die van de jonge H: Damis.
- 6) De kragt der gewoonte.
- 7) Eenige brieven aan den schryver toegezonden.
- 8) Kennis is graag te gemeenlyk door te veel moeite te doen om te behagen.
- 9) De gierigaard.
- 10) De Jagt.
- 11) De hoogmoedige Kerkvorschen.
- 12) De folteringen der Liefde en Droom.
- 13) De Briel en Helvoet.

³⁰⁶ Het verhaal van Gyges en Kandaukes wordt in verschillende varianten verteld door Herodotos, door Plato in de *Politheia* en Cicero in *De officiis*, en door Nicolaos van Damascus. In de versie van Plato vindt de herder Gyges in een grot een ring die de drager onzichtbaar maakt, zodra deze de ring naar binnen keert. Aldus weet Gyges de heerser over Lydië, Kandaules - in de zevende eeuw voor Christus - te doden en diens macht en diens mooie vrouw over te nemen. Het thema werd in de twaalfde eeuw gebruikt door Justinus en door Tzetzes uit Byzantium. Rond 1700 werden er diverse opera's op gemaakt en in de negentiende eeuw kwam de stof opnieuw in de belangstelling. Wilhelmus Kist publiceerde in 1805-1808 een driedelige moraliserende roman *De ring van Gyges wedergevonden* (Moorman en Uitterhoeve, *De klassieke geschiedenis*, 272-275).

**11. Reis van Rechteren naar Sommerhausen
van 6 december 1810 tot 14 december 1810,
en een verblijf van een maand te Sommerhausen.**

1810 / 11[de] Verhaal
11[de] Reis van Rechteren naar Sommer-
hausen in Franken over
Munster, Paderborn
Cassel, Fulda en
Wurtzburg³⁰⁷

Den 6 December verlieten wij ten 8^e uur smorgens in het gezelschap van Papa, Oom Willem van Heeckeren en de knecht (Jan), Rechteren. Wy trokken van Rechteren op den Schuilenburg 3 u[ur]) het was zagt weer, dog een weinig windig. Aldaar aaten wy een weinig, en zetteden onsen weg voort op Almeloo 3½ u[ur]) wy gingen niet op het Huis, maar verwisselden aan het Posthuis van Paarden op [57] Enschede 5 uur.) Onderweegs passeerden wy Borne en Hengelo, deze twee zyn smeerige dorpen, Enschede is een kleine propre stadt, met eenige Fabriken. Hier bleef wy snags en vertrokken a 6 uur op Gronau 2 [uur,]) weg en weer was reedelyk, vorder op Eepe, Grimborg, Schoppinge. Horsmar en Munster, alle smeerige plaatsen en aan den Roomschen Godsdienst overgegeven, de laaste 7 uren hadden wy eene afschuwlyke weg, waarom wy ten half 9 te Munster aan kwaamen: hier overnagteden wy, en bezagen nog in den Avondschemering de stadt, welke ik dog reeds voorheen gezien had. In den koning van Engeland by Charbolet logeerden wy. Ten 8^t uur vertrokken wy op Waarendorf 6 u[ur]) over Telget een klein en smeurig plaatsjen. Te Waarendorf aaten wy en verwisselden van Paarden op Herzebroek en van daar op Neu Kirchen, voor Herzebroek passeerden wy de Abdy Ceurenholz.³⁰⁸ Hier overnagteden wy, en moesten ons zeer behelpen. Smorgens vertrokken wy op Paderborn 8^t uur) Neuhaus met een Slot voorzien voorheen de Residentie des Bisschop van Paderborn passeerden wy. In het Posthuis aaten wy zeer goed aan de Table-Dotte³⁰⁹ in gezelschap van veele Persoonen. Om 2 uur gingen wy op Lichtenau 4 U[ur]), van nu af aan hadden wy Chauseé en Bergen. Te Lichtenau verwisselden wy van paarden op [58] Ossendorf, onderweegs hadden wy Chauseé. Alhier bleef wy snags, een smeurig plaatsjen. Des anderen daags ochtend vertrokken wy op Westuffelen over Warburg, het weer was goed en zeer aangenaam, terwyl wy berg op berg af gingen, die de schoonste Romantische gezigten opleverden, vooral by Warburg het welk boven op een berg ligt, dog aan zich zelfs ellendig en smerig is. Te Westuffelen kreegen wij versche paarden op Casseln. De Hoofdstadt en Residentie des Konings van Westphalen³¹⁰, en een der schoonste steeden van

³⁰⁷ Van het nu volgende gedeelte van het verslag van Adolph van Rechteren Limburg is enkel de latere versie bewaard gebleven. De tekst begint halverwege pagina 56.

³⁰⁸ Niet nader getraceerd.

³⁰⁹ Table d'hôte; open tafel.

³¹⁰ Jérôme Napoleon Bonaparte.

Duitschland, er zyn er zeer schoone Huizen, zoo als het *Palais des Etats*³¹¹ op de Exerceerplaats gelyk nog meere anderen. Ook heb ik de Kapel des Konings gezien. Een schoon gebouw en van binnen allerprachtigts, voorzien met de schoonste schilderstukken, geheel met Marmer verzierd en ander kostbaarheeden. Het Palais word van voren hernieuwd. Ook de Angarten³¹² is merkwaardig om te zien, 5 kwa[r]tier gaans. De orangerie. De keuken is dicht daar by. Om 4 [uur] vertrokken wy van *Cassel* op *Milsungen* een kleine stadt, hier sliepen wy snags. S'anderendaags [59] ging het op *Morselen* 3 u[ur]) Van daar naar *Bebra* onderweegs passeerden wy *Rothenburg* met een slot³¹³, toe behoorende aan de Prins van Hessen, het ligt in een zeer schoon streek. Van *Bebra* op *Vach* 6 u[ur]) De weg was slegt en zeer hooge bergen moesten wy pas-seeren. Van *Vach* op *Hunefeld*. 6u[ur]) Wy hadden nu meer Chausee, waar wy ook om 12 uur arriveerden, daar het reeds 8^t uur was, dat wy van *Vach* vertrokken. Hier de nacht doorgebracht hebbende, vertrokken wy op *Fulda* 4 [uur]) De Hoofdstadt van het Hertogdom *Fulda* aan de rivier de *Fulda*, een aardig stedeken³¹⁴ met een slot en eenige kerken³¹⁵, waar onder de Dom Kerk merkwaardig is. Zy is op de Italiaansche smaak gebouwd³¹⁶ en met Italiaanse schilderyen voorzien. Het Slot is ouderwets³¹⁷, van hier ging het op *Brukkenau* 8 u[ur]) het welk [wij] in minder dan 4 uur aflegden. Voor *Brukkenau* hadden wy twee zeer hooge Bergen te passeeren. Hier liet ons de Post-meester 3½ uur wagten en nog kwaamen wy van 9 uur te *Hammelburg* 6 uur). De weg was chauseé en wy hadden ligte Maan. Hier snags geslapen hebbende, trokken wy op *Carlstadt*, (*Carstadt*). De weg was aller infaamst waardoor wy genoodzaakt wierden 6 Paarden te neemen. Van hier ging het op *Wurtzburg*.

[60] De weg was goed en wy passeerden *Vezaigheim*, een Dorp met een lustslot³¹⁸, op de andere kant van de *Main* ziet men [onleesbaar] *Himmelspforten*, twee kloosters.³¹⁹ Te *Wurtzburg* logeerden wy in de *Swaan*, deze stadt heb ik reeds in de vorige Reize beschreven. Wy rusteden ons een weinig van de Reis uit en gingen des anderen daags om 2 uur naar *Sommerhausen*, zijnde den 14 [december]. De weg was aller infaamst. Ons Huis, welk in onze afwezigheid vernieuwd was, vonden wy in order. Den 16 [december] gingen wy naar *M[ar]kt-Einersheim* 6 u[ur] over *Marktbreid* en *Auchelveld* om by *Oom van Rechteren* een bezoek afteleggen. Den 17 [december] retourneerden wy. Aldus gingen wy eenige maalen naar *Markt-Einersheim* en *Wurtzburg*. Den 29^{[s]te}

³¹¹ Zie voetnoot 257.

³¹² Waarschijnlijk het park achter het paleis.

³¹³ De burcht werd in 1356 door een aardbeving verwoest. Alleen de vierkante toren van de *Blasiuskapel* bleef staan.

³¹⁴ Een barok-stadje met veel bordessen en balustraden.

³¹⁵ Onder andere de *Michaëlskerk* die met haar vierkante toren dominant aan het Domplein staat.

³¹⁶ De Dom van *Fulda* werd vanaf 1705 in de Italiaanse barokstijl gebouwd.

³¹⁷ Van het slot zijn ook tegenwoordig alleen de bijgebouwen de moeite waard.

³¹⁸ Zie voetnoot 234.

³¹⁹ Het in 1303 gestichte premonstrantenklooster *Himmelpfort*.

[december] heb ik te Wurtzburg Maria Stuart³²⁰ zien opvoeren. Den 1ste [januari] wierd ik niet wel, dog den 3^{den} Januar[i] was ik wederom hersteld. Den 13 [januari] gingen Papa en ik naar Wurtzburg, alwaar ik de Opera Faniska [e]en Russi[s]ch stuk heb zien opvoeren, om 10 uur, gingen wy naar het Cassino, zynde een geselschap van meer dan 4-hondert Persoonen, alwaar gesoupeerd en [61] gedanst werd, om 18 uur gingen wy weer naar de Herberg. Den 1sten Februar[i] gingen wy naar Wurtzburg van *Willem Tel*³²¹ te zien opvoeren, wy logeerden in het Bairische Hof een schoon Logement, wy waren van gedagten om terstond na de Comedie te retourneren, dog daar wy geen Permissie van de Commandant hadden, konden wy de Barriere niet passeeren en waaren genoodzaakt om naar het Logement terug te keeren. Den 3^{den} Februar[i] gingen wy naar Wurtzburg, s'avonds in de Comedie, om een Opera op het Dak en het andere blindgeladen een Lustspel te zien opvoeren, zynde byde van Kostseue.³²² Bui-ten dat, zyn wy nog eenige maalen naar Wurtzburg en M[ar]kt-Einersheim geweest, t'welk ik de moeite waard niet achte, om altyd aan te stippen. Dus ik deze Reis zal eindigen.

**12. Reis van Sommerhausen naar Overlaar
van 12 februari 1811 tot 20 februari 1811,
en een verblijf van drie weken op Overlaar, waarna een verblijf van vier-en-een-halve maand te Zwolle,
een rondreis van 6 juli 1811 tot circa 6 september 1811 naar Rechteren, Almelo, Overlaar, Rechteren, Zwolle,
en een verblijf van enige maanden te Zwolle.**

1811

12[de] Verhaal

12[de] Reis van Sommerhausen over Frankfort. Dusseldorp en Wesel naar Zwoll.

Den 12 Februar smorgens ten 6 uure vertrokken wy van Sommerhausen op Wurtzburg, weg en weer was passabel, kwa[r]tier over 9 zaten wy reeds in de wagen op *Rosbrun* 4 [uur]. De Chauseé was goed. [62] Te Rosbrun kreegen wy versche paarden op *Esselbach* 6 [uur]. 2 uren hadden wy goeden weg, dog als dan was de weg zeer slegt en nog moesten wy een omweg van 1 uur neemen, omdat men te Lenkfurt de Main niet konde passeeren, daar men ze te Hammerich konde passeeren. Van hier hadden wy een half uur op Truffelstein vlak tegen over Lenkfurt, waar wy ook weder op de Chausee kwamen en noch een groot uur van de Station waren. Te Esselbach naamen wy versche paarden op *Roterbrun* 4 [uur]. De weg ging door de Spessert een

³²⁰ Toneelstuk of opera.

³²¹ Het nationale epos over de vrijheidsheld Wilhelm Tell.

³²² August F.F. von Kotzebue was een vruchtbaar toneelschrijver van ten dele sentimentele, ten dele frivole amusementsstukken.

groot woud.³²³ Daar bleef wy snags in het Posthuis zynde een smeurig Logement. Smorgens om half 4 uur vertrokken wy op *Aschaffenburg* 6 [uur]. Het weer was slegt, de Chauseé passabel. Deze Stadt ligt in eene zeer schoone landstreek. Is voorzien met een zeer schoone Residentie des Groothertog van Frankfort³²⁴, zoo als ook met fraaye buitengoederen en wandeldreefen.³²⁵ Daar ging het op *Seligenstadt* 4 [uur]. De weg was zeer aangenaam en met veele Denneboschen, die de Reis tot Frankfort zeer aangenaam maakten. Te Seligenstadt ging het op *Frankfort* 6 [uur], de weg was dan goed dan slegt, wy passeerden Offenbach een zeer schoone plaats met veele Fabriken en Koophuizen³²⁶ [63] toe behoorende aan de Prins van Isenburg³²⁷. Van hier gaat eene zeer schoone Alleé op Frankfort aan wiens byde kanten zeer schoone Lusthuizen zyn, en van verre ziet men de Stadt aan den voet van den Main, voorwaar een zeer schoon gezigt. Vlak voor Frankfort passeert men Saksenhausen, t'welk meest door Tuinluiden bewoond word, van deze plaats koopt men over eene zeer schoone brug³²⁸ in Frankfort. Wy stapten af in den Roomschen Keyzer, in welke straat zeer schoone gebouwen staan, zoo als het Roode Huis.³²⁹ Hier moesten wy snags blyven, dewyl de weg naar Koningstein inbomnunabel was. S'avond gingen wy in de Coomedie, alwaar "das Gestandenis" von Kotzebue en das listige Mädchen oder die unerwarte Hochzeit opgevoerd wierd. Zy duurde tot half 9. Smorgens by ons vertrek moesten wy 21 g[u]l[den] betaalen daar wy er 2 keer met ons 3 en een Knecht gegeten 2 Fles wyn, logi en smorgens koffy gehad hadden. Om 6 uur vertrokken wy op *Koningstein* 6 uur. 1 uur hadden wy chauseé dog de 4 overigen een weg, welke ik nooit niet gedagt hadde, dat wy zouden doorkoomen, zelfs had de Postwagen 16 Paarden voor de wagen. Om 12 uur waren wy op de Station, waar wy goed aten en als dan verder gingen op *Würges* 5 [uur], nu hadden wy Chauseé. Te Würgers verwisselden wy van Paarden op *Limburg aan de Laan* 5 uur. Eene schoone weg [64] Limburg is een klein oud steedjen³³⁰. De herberg was goed, S'morgens om 6 [uur] ging het verder op *Walmerode* 4 U[ur]. Van daar op Freilingen 4 [uur]. Tuschen deze laatste Station spanden wy van paarden om met eene chais. De 3 Stations: hadden wy niets dan Chauseé soo als ook van Walmerotte op *Wyerbusch* dog zeer slegt, ook passeerden wy nog eenige klyne dorpen, wiers namen my ontschooten zyn. Hier sliepen wy en smorgens om 5 uur ging het verder op *Ukerath* 3 U[ur]. De eerste helft van de weg hadden wy eene byna niet doorkoomen weg te passeeren, dog de andere chauseé. Te Ukerath kreegen wy versche paarden op *Frosdorf* 5 uur. Onderwegs passeerden wy de Sieg en Siegburg, alwaar in vorige tyden de Post was. Te Frosdorf versche paarden op Mülheim 5 uur, tusschen

³²³ De Spessert, zie voetnoot 191.

³²⁴ Het renaissance-slot St.-Johannesburg, van 1605 tot 1614 door de Mainzer keurvorsten gebouwd.

³²⁵ Het keurvorstelijke vijftiende-eeuwse park Schöntal, en even buiten Asschaffenburg het park Schönbusch uit eind achttiende eeuw.

³²⁶ In Offenbach werden leer- en metaalartikelen gefabriceerd.

³²⁷ Niet nader getraceerd. De prinsen van Isenburg hadden er al in de zestiende eeuw een kasteel.

³²⁸ De Alte Mainbrücke, zie voetnoot 14.

³²⁹ Mogelijk bedoeld de Römer, het stadhuis.

³³⁰ Zie voetnoot 12.

deze Poststation zag men van verre Colln, gelegen aan de Rhyn een van de oudste en grooste steeden Deutschland, en heeft by haare groote maar 40,000 Inwoners, die meestal Roomsche zyn. In't algemeen verzekert men dat de Munnik Bartold Swartz hier anno 1330 het kruid uitgevonden heeft.³³¹ Die Bürgerschüle 2^{den} Band van Johan Christoph Fröbing.³³² Muhlheim is een net en sierlyk plaats[j]en, een uur van Cölln. Wy namen versche paarden op *Langefeld* van daar op *Dusseldorf* eene schoone stadt, en met zeer schoone [65] wandelingen omringd. Na hier de nacht vertoefd te hebben vertrokken wy 'smorgens om 7 uur op *Duisberg* 5 uur. De weg was zeer aangenaam en goed, ook de landstreek voornaamentlijk De Duisbergers wald geviel my by uitstek. Duisberg is eene taamelyke groote fortificeerde stadt in het Hertogdom Cleve³³³, niet ver van den Rhyn, tuschen de Revieren Rurhr en Anger, en heeft eene gereformeerde Academie.³³⁴ Zoo als eene schone gereformeerde Kerk St Salvator genaamt.³³⁵ By de Stadt is een brug, die men (die huclocne³³⁶ oder onnutte kost) noemt. Van hier op *Dingslaken*, de weg was zandig dog aangenaam, wy passeerden de Rurhr, die door het uittreden zeer breed was geworden en ons derhalven ophield. Dog nog vroegtyds hier komende ging het verder op *Wesel*, wy passeerden de Lippe, insgelyk zeer breed zynde. Aan de andere kant van de Revier kwamen wy op die plaats, alwaar 11 Officiers van het Corps van doodgeschoten zyn. Daar de poort te Wesel om 6 uur gesloten werd, bragt ons de Postillion een half uur verder naar het Posthuis, het was byna 8^t uur, toen wy daar arriveerden, dog wy gongen nog vorder op *Boekholt* 4 [uur.] De weg was inbominabel, en reeds een goed eind op weg zynde, waren wy genoodzaakt om ongelukken voor te komen, te Ringelenburg de overige tyd van de nagt te blyven. [66] By het aanbreken van den dag zetteden wy onse reise voort, en kwamen eerst om 12 [uur] te Boekholt, na eenige verversching genomen te hebben, ging het op de *Lande-weert* 6 uur, wy passeerden Aalten, een klein dorp op de grenzen van Westfalen en Gelderland. Op de eerstgenoemde plaats gekomen zyn, waaren wy van voornemens nog verder te gaan, dog op aanraden van den hospes, om de slegte weg bleef wy, en vertrokken Smorgens om 7 uren op *Overlaar*. 6 uur. Erst passeerden wy Grol aan het reviertjen Slink, een kleine stadt en nog met eenige werken voorzien³³⁷, ten tweeden Borkelo 2 uur van Groll. Een Heerlykheid toebehorende anno 1742 aan de Grafen van Flemming³³⁸, als een hollandsch Leen. 1771 erfde hetzelfde De Princes van

331 De Duitse monnik Berthold Swarz paste begin veertiende eeuw als eerste buskruit toe bij het uitstoten van projectielen. Hij construeerde zowel handvuurwapens als een vuurmond, een primitieve voorloper van het kanon.

332 Niet nader getraceerd.

333 Het enige dat nog aan de oude vestingwerken herinnerd is de Mauerstrasse die om het oudste deel van het centrum ligt.

334 De universiteit van Duisburg werd in 1609 door de keurvorst van Brandenburg gesticht.

335 De vijftiende-eeuwse gothische Salvatorkerk.

336 Waarschijnlijk de ijzeren brug van Hochfeld over de Rijn.

337 Grol of Groenlo was in de zestiende en zeventiende eeuw een sterke vesting die als grensstad herhaaldelijk werd belegerd, vooral tijdens de Tachtigjarige Oorlog.

338 Niet nader getraceerd.

Czartorynski³³⁹, naderhand kogte de stadhouder van Holland Willem de 5de hetzelfde³⁴⁰, daarom behoorde het den koning van Holland³⁴¹, die er een Stutery van Paarden liet aanleggen en nu nam de Keizer der Franschen³⁴² met een Slot aan de Revier Berkel. Hetzelve is een uur van Overlaar gelegen. Deze reis hadden wy in 7 en een halven dag afgelegd, en nu bleef ons nog [67] een weg van tien uur over, tot de plaats onser bestemming Zwoll. Te Overlaar een buitengoed toebehorende aan myn Grootvader - Heeckeren tot Overlaar bleef ik om myn gezondheids wil tot den 14 Maart. Een uur van Overlaar ligt Lochem, eene kleine stadt aan de revier de Berckel 4 uur van Zütphen, met eene aardige Kerk³⁴³ en twee Predikanten bezet. Een qua[r]tier van Overlaar ligt De Heest een buitengoed toeb[e]h[orende] aan - Heeckeren tot de Heest. Word rondom door de Berckel besproeid. Weder een half uur ligt Netelhorst - Heeckeren tot Netelhorst, het stamhuis dezer genoemde Brange. Er liggen nog zeer veele Buitenhuisen om hetzelfde, waaronder Amsten³⁴⁴ een der schoonsten is, een kwa[r]tier uur van Lochem, met aardige wandeldreven. Den 14 Maart dus ging ik met Mama, die my was komen haalen (daar de anderen vertrokken waren) naar Zwoll over Deventer. Weer en weg was goed. Te Deventer aten wy. Eene volkryke en gefortificierde stadt aan de IJssel met 3 R[e]formeerde Kerken -. De groote Kerk³⁴⁵ is de beroemste, met een Gymnasium.³⁴⁶ Het [onleesbaar] en de Kerken zyn herv[o]rmd. Te Zwol zettede ik myne studien voort tot den 6 July 1811, waarop ik eene Vacantie van 8^t weken genoot in welke tyd ik M[ijn]h[eer] Talend van Eegde [68] bezogt.³⁴⁷ 3 uur van Rechteren, aan de revier de Regge. Vervolgens ging ik naar Almeloo, waar Oom van Rechteren was. Een klein, net en aardig plaatsjen, een Heerlykheid toebeh[orende] tot dus ver aan Papa en Oom van Rechteren.³⁴⁸ Ook ging ik naar Overlaar. Te Overlaar zynde en geen gelegenheid hebbende om terug[te]keren, adres[s]eerde ik my aan Mynheer van Grotenhuis³⁴⁹, 2 uur van Overlaar, die een Zoon had welke te Zwol op school was. Deze nu ruimde my een plaatsjen in de wagen, waarheen ik my den 20

339 Niet nader getraceerd.

340 Willem V kocht de heerlijkheid Borculo in 1777 van de Poolse prins Adam Czynski (Brunt, *Inventaris van het huisarchief Twickel* dl.1, xxiii).

341 Lodewijk Napoleon Bonaparte. Van 1806 tot 1810 koning van Holland.

342 Napoleon Bonaparte. Van 1801 tot 1813 Frans keizer.

343 De twaalfde-eeuwse hervormde kerk van Lochem, een zwaar vierkant gebouw met een laag spitsje (AWN, dl.7, 375).

344 Het adellijke huis Ampsen van de familie Van Nagell.

345 De gothische Grote Kerk of Lebuïnuskerk uit 1338.

346 Het Atheneum.

347 Waarschijnlijk Egede onder Hellendoorn. De havezate Egede aan de Regge was eigendom van luitenant Frederik Th. van Pallandt en Sara P.C. van Rechteren (Gevers en Mensema, *De havezaten in Salland*, 181).

De heer Talend is niet nader getraceerd.

348 Volgens het testament van Sophia C.F. van Rechteren moest haar oudste zoon - de vader van Adolph - kiezen tussen de Duitse goederen en de heerlijkheid Almelo. Deze stelde de keuze uit omdat de waarde van Almelo onzeker was, door de politieke veranderingen waren heerlijkheden afgeschaft.

349 Niet nader getraceerd.

[augustus] begaf. En den 23 [augustus] naar Zwol ging over Deventer. Van Deventer namen wy eenen kleinen omweg over eenige Buitengoederen, zoo als den Dingshof toebeh[orende] aan M[ijn]h[eer] Hemert³⁵⁰, Langevelsloo aan M[ijn]h[eer] Queyse³⁵¹ en de Ehrebring aan Mynh[ee]r Knoppert.³⁵²

Om 8^t uur s'avonds arriveerden wy dus te Zwol. S'anderendaags begaf ik my naar Rechteren en den 26 [augustus] retourneerde ik weder, om dan weer met een overmoeyde³⁵³ vlyt mynen Studien voortzetten.

**13. Reis van Rechteren naar Sommerhausen
van 10 augustus 1812 tot 21 augustus 1812,
en een verblijf van twee-en-een-halve maand te Sommerhausen.**

[69] 1812 ... 69.

13. Verhaal.

13. Reis van Rechteren over Münster, Pruis-Ham
wetzlar. Frankfort. Darmstadt. Mannheim, Heidelberg en Wurtzburg
naar Sommerhausen in
Franken.

Den 10 August 1812. S'middags om 2 uur en 10 minuten vertrok Papa, ik en de Knecht Jan. Hoe smertelyk mij dezen dag was, en mij steeds in het geheugen zal blijven, behoeve ik niemand te zeggen, daar ik, die nooit van myn s'moeders en vrienden hart gescheurd was, ten zy op een korte tijd, nu meer dan hondert uur, van vrienden en familie afgezonderd, in een mij onbekende stadt mijne studien zou ten einde brengen. Wy maakten eene kleine afscheidsvesite by Mevr[ouw] Pappenheim op Rhaan³⁵⁴, digte bij de Schuilenburg, waar wy overnachteten, den 11 [augustus] smorgens om 4 uur vertrokken wy op Almelo 5½ uur) met boere paarden, daar kregen wij postpaarden op Bentheim 8^t uur). De plaats op zich zelve is doodsch en stil, dog daar de plaats op

³⁵⁰ De havezate Dingshof bij Olst werd in 1802 door Mechteld M. van Aerssen geërfd. Zij was getrouwd met Wolf F. van Hemert (Gevers en Mensema, *De havezaten in Salland*, 230).

³⁵¹ Langevelsloo in het schoutambt Wijhe was eigendom van Herman Queysen. Hij bewoonde de havezate met zijn vrouw Arnoldina A. Nilant, hun twee kinderen en enige huisgenoten (Gevers en Mensema, *De havezaten in Salland*, 378).

³⁵² Huis de Heerenbrink werd in 1794 door Willem J. Knoppert en diens vrouw Alexandrina M. van Oldeneel gekocht (Hutten, *Jonker*, 45).

³⁵³ Lees: onvermoeide.

³⁵⁴ Adolfina C.J. van Munchhausen, weduwe van Ludwig von Pappenheim, woonde op Rhaan bij Hellendoorn. Rhaan was een bezitting van Adolphi grootmoeder Sophia C.F. van Rechteren geweest (Gevers en Mensema, *De havezaten in Twente*, 148, 327).

een berg of liever op de afhang van een berg ligt, levert het zeer schoon gezigten, door dat om Bentheim alles vlak is. Aan de plaats grenst ook een woud, waarin Reen en harten gejaagt worden, het Slot staat op een fels, en was voor de 7 jarige oorlog goed bevestigd, dog in dezelve is het door de fransen meermalen beset en [in] 1760 verwoest. De E[inwoner] zijn deels Reformeert, deel lutheris, zoo als ook Roomschen. Voor Bentheim [70] passeert men Gilhuis. Wy gingen verder op *Rheine* 4 [uur]. De weg was ordentlyk, het weer goed. Hier overnagteden wy in het Posthuis, en vertrokken s'morgens om 5 uur op *Münster* 8^t u[ur]). De weg was zeer slegt, om 1 uur waren wy aldaar, aten aan de publike tafel by Charbolet in de Koning van Engelland. Daarna begafen wy ons op *Drenssteinfurt* 5 uur), een klein en morsig plaatsjen. Tuschen dese Station wierden wij gevisiteerd, om dat wy van Fransche bodem op Groot Hertogelyk Bergh gingen, dog het was van geen beduiden, wy kregen verse paarden op den *Ham* 4 [uur]). Half weg hadden wy slegte weg, de andere Chausee, wy arriveerden om half tien aldaar aan, een nog aanzienlyk plaatsjen aan de Lippe, van hier komen zeer veele Hammen. Alhier is ook een Reformeerde Gymnasium; wy logeerden in de Stadt London, [e]en zeer goed Logement.

S'morgens vertrokken wy op Unna 6u[ur]). Daar wy niets dan Chausee hadden, arriveerden wy aldaar vroeg aan, van hier op *Hagen* 8^t u[ur]), [e]en aardig, zindelijke plaatsjen. Zy wierd door de Koning van Pruissen An[no] 1738 tot een Stadt gemaakt³⁵⁵, hier is ook een zeer goed Logement. Wy moesten tot half vier op Paarden wagen, om dat eenige boeren de Posterij hadden, verder op Meiners Hagen 8^t uur. Wy arriveerden om elf uur aldaar aan. Het is een klein morsig plaatsjen, wy vertoefden Snags hier en gingen smorgens om 7 uur, zynde den 14^{den} [augustus] [71] op *Olpl.*³⁵⁶ (6 uur), van daar op Siegen 6 uur) aan de revier de Sieg. Een klein aardig steedjen op een hogen berg gelegen van waar men zeer schone uitzigten heeft, hier word zeer veel Eiser gegraven, van hier op *Dillenburg*, 8^t uur) aan de revier de Dille, hier is ook het oude Stamhuis der Prinsen van Oranien, op een hogen berg gelegen.³⁵⁷ Wy logeerden in de Stadt Strasburg, een zeer goed Logement, smorgens om 6 [uur] vertrokken wy op *Wetzlar* 8 u[ur]). Onderweg zagen wy eenige Ruines, een van dezelve Hermannstein genaamd³⁵⁸, wy passeerden ook de revier de Dille. Deze Stadt is beroemd, door dat 1693 het Rykskamergericht van Speijer hier na toegebracht is³⁵⁹, hier worden in vorige tijden alle Processen van Forsten, Grafen etc[e]t[era] gevoerd. De Stadt is niet zeer groot, dog zeer oud.³⁶⁰ Van hier verder op *Butzbach* 4 [uur]). De Chausee was extraordinair goed, alsdan op *Friedberg* 4 [uur]), een klein open steedjen³⁶¹, wy kreegen hier zeer schielyk postpaarden op *Frankfort* 6 u[ur]) waar wy om 9 uur arriveerden. Van de Ham hadden wy bestendig Chausee gehad, wy waren verschrikkelijke hoge bergen

³⁵⁵ In 1746, door Frederik II de Grote, koning van Pruissen.

³⁵⁶ Waarschijnlijk een afkorting van een niet nader getraceerd dorp.

³⁵⁷ Het slot Dillenburg werd in 1240 gebouwd en in 1760 door de Fransen verwoest.

³⁵⁸ De ruïne van kasteel Hermannstein lag tegen een rotswand in de valei van de Dille. Een andere ruïne was het twaalfde- dertiende-eeuwse kasteel Kalsmunt.

³⁵⁹ Van 1693 tot 1806 zetelde in Wetzlar de Chambre impérial.

³⁶⁰ De oudste delen dateren uit de twaalfde eeuw.

³⁶¹ Zie voetnoot 183.

gepasseerd, waarvan men de schoonste uitzigten had. Te Frankfort logeerden wy in de witte Swaan, wy aten s'avonds van de tafel, zatte in gezelschap van meer dan 50 personen. Deze stadt is een der schoonsten van Duitschland, was voorheen een vrye Ryksstadt dog is nu een Groot Hertogdom en behoort aan de Primas van Frankfort. Alhier wierden in vooriger tyden de keyzers van Duitschland gekroont.³⁶²

[72] De Jooden wonen in een byzondere straat die aan het einde van de Stadt ligt en met een grooten muur omangeld is. Den 14 Januar[i] 1711 wierd des nachts de gehele Jodenstraat in asch gelegd en den 17 Juny 1719 wederom. Wy verrigteden smorgens eenige commissies, en vertrokken om 2 uur op *Darmstadt*. 6 u[ur]). De Chausee was zeer goed dog veroorzaakte door de droogte een oneindige stof. Op al de dorpen, die wy passeerden, was musiek en verangenaamde ons de reis zeer, om 5 uur waren wy reeds te Darmstad. Wy logeerden in de Druif, een zeer goed Logement, staande op eene zeer schone plaats in de Nieuwstadt³⁶³ digte by het Paleis van den Erfprins³⁶⁴ en by dat van de Prins Christian van Hessen³⁶⁵ en nog meer andere Paleisen³⁶⁶, zy is de Hoofstadt en Residenzstadt van de Groot Hertog van Hessen Darmstadt, aan de Revier de *Darm* op het einde der Bergstrase³⁶⁷ in eene zeer schone en vruchtbare landstreek, wy namen een Dejeuné à la fourchette en gingen in de Slottuin wandelen, die voor ieder openstaat en na de nieuwste smaak aangelegd is³⁶⁸, in dezelve vind men het Graf van de vorige Land Gravin bestaande uit een heuvel³⁶⁹, waarop een Monument staat, gelegen in een Dennebosjen, vervolgens vind men ook een huisjen of kapel, waarin zy bad, en bij datzelve staat een Kapuziner van steen, en eindelyk een tempel, waar in zy dykweils [z]at, daarenboven zijn er zeer veel treurwilligen en vijvers in dezelve. De Comedie is ook in dezelve, waarin wy "*Das Strandrecht*" van Kotzube³⁷⁰ [73] en *Adrian van Ostade, een Oper*³⁷¹ hebben zien speelen, zy was zeer vol, ook bevond de Groot Hertoglijke Familie zich daarin, zy is met zeer schone Decoratien voorzien en van binnen zeer schoon ingerigt, de loges van de eerste rang kosten 16 St[uiver] of 48

³⁶² Napoleon annexeerde de stad in 1806, in 1810 werd het de hoofdstad van het groot-hertogdom van Frankfurt. Van 1562 tot 1792 werden hier de Roomse keizers gekroond.

³⁶³ Hotel Traube aan de Luisenplatz.

³⁶⁴ Het Prins-Georg-paleis, de landgrafelijke zomerresidentie uit begin achttiende eeuw.

³⁶⁵ Het Groot Hertogenlijk paleis werd eind zestiende eeuw gerestaureerd in de Duitse renaissance stijl. De hoofdvlugel werd van 1715 tot 1727 gebouwd, het carillon in de toren is uit 1671.

³⁶⁶ Onder andere het nieuwe paleis van de Groot Hertog in Italiaanse renaissance stijl.

³⁶⁷ De Bergstrasse is het gebied tussen Darmstadt en Heidelberg, en is 58 kilometer lang.

³⁶⁸ Een Engelse landschapstuin.

³⁶⁹ In de Herentuin ligt de grafheuvel van de 'grote landgravin' Henriette Caroline. Zij stierf in 1774.

³⁷⁰ *Das Strandrecht* uit 1807 van August F.F. von Kotzebue.

³⁷¹ Adriaen van Ostade (1610-1685) was een bekende schilder uit de Noordelijke Nederlanden.

Kr[onen]. S'avonds aten wy aan de publike tafel, s'morgens doorliep ik nog eens de slottuin en zag ook van buiten het gewesene grote Exerceerhuis, waarin 1500 soldaten plaats hadden, het wierd door 16 kaggels gestookt³⁷², vervolgens zag ik op het Slot³⁷³ de Bildergallerij, die met zeer schone stukken van de grooste Meesters voorzien³⁷⁴, en wel zienswaardig was, ook het Naturalien Kabinet³⁷⁵, het welk reeds aanmerkelijk was, dit alles nu was door deze Groot Hertog³⁷⁶ gezameld. Ook waren daar zeer veele, oude vreemde Porceleinen en Antiquiteiten, van[daar] keerden wy in het Logement, aten koud en vertrokken om half een op *Heppenheim* 7 u[ur]) (deze stadt heeft 6000 Inwoners). De chauseé was by uitstek goed, maar veroorzaakte door de droogte een ondoorzienbare en fyne doordringende stof. Van weerskanten was zy met Neutebomen beplant die, door hunne groote veel schaduw gafen, en dus de hitte verminderde, wy passeerden veele plaatsen, onder dezen Zwingenberg. Aan de linkerhand van de weg hadden en zagen wy hoge steile bergen, die meest met wynstokken beplant waren, boven en opzy van dezelve waren en lagen Ruines van oude kastelen.³⁷⁷ [74] Aan de Regterhand een effen vlak koren land, en in het verschiet Bergen. Te Heppenheim, een kleine stadt, waarbij het Bergslot Starkenburg³⁷⁸ ligt, wierden wy zeer schielyk geholpen, de Postmeesters Vrouw was byzonder vriendelyk, en presenteerde ons peeren en Appricosen, op *Manheim* 7 u[ur]) wy kwamen hier van de Chauseé af, dog hadden zeer goede harde weg, eerst wyland, en vervolgens door een groot Dennebosch tot anderhalf uur voor Manheim. Deze stadt nu presenteert zich van ver magnifiq, een klein uurtjen voor dezelve passeerden wy een Dorp, waar Kermis of Kirwe of ook Kirchwij gehouden wierd, het was daar zeer vol menschen en Rytuigen, dit nu zyn de Somerplaisirs voor de Manheimers. Manheim aan de Neckar, een zeer brede revier, die men voor de stadt passeert welke zich hier met de Rhyn vereenigt. Zy heeft 21.000 Inwoners en is een der schonste steeden Duitschlands. De straten zyn alle breed en recht en doorsnydend, zoo dat men altoos in 4 straten zien kan.³⁷⁹ Ook is hier een zeer schone Bron van Metal. Wy vertoefden snags in het Anker, aten aan de publike tafel, s'morgens gingen wy met een Loonbediende, gelyk wy ook te [75] Frankfort en Darmstadt gehad hadden, naar het Paleis³⁸⁰, t'welk nu aan de Groot Hertog van

³⁷² Net buiten het centrum lag een kaserne van de cavalerie met een exercitie-terrein van ruim 500 meter in het vierkant.

³⁷³ Het Groot Hertogenlijk paleis.

³⁷⁴ De schilderijen van onder andere Holbein de jongere bevinden zich nu in het Landesmuseum.

³⁷⁵ Zie voetnoot 35.

³⁷⁶ Groothertog Lodewijk I (? -1830).

³⁷⁷ Twaalf kastelen en bovendien ook nog het kasteelachtige fort op de Dilsberg, en de abdij van Lorsch.

³⁷⁸ Kasteel Starkenburg werd in 1064 gebouwd door de abt van Lorsch. Het had een vierkante toren en lag op een hoogte van 294 meter.

³⁷⁹ Toen Mannheim als residentiestad werd ontworpen, had het een regelmatig stratenplan waardoor 144 rechthoekige woonblokken werden gevormd. De straten werden met letters en nummers benoemd.

³⁸⁰ Het grootste barokslot van Duitsland werd tussen 1720 en 1760 gebouwd. Het front is 600 meter.

Baden toebehoort, wy zagen aldaar de Appartementen van den Groot Hertog en Groot Hertogin, die zoms hier komen. Het is een ontzaggelijk groot gebouw, een gedeelte van hetzelfde is afgebrand, en onbewoond, het andere gemeubleert. Onder zeer veele Kamers, die schoon gemeubleert waren, is de woonkamer van den Groot Hertog schoon, zoo wel als aan ameublement, als aan schoone uitzigten voor de Rhijn. Het gezig over de Slottuin en Koornlanden en in het verschiet de Bergen, ook is de Kamer, waar de Groothertogin haar kraam zou gehouden hebben, pragtig gemeubleert. De grote Roomsche of geneesene Jesuite Kerk is ook zeer schoon, vooral aan Schilderstukken, zy is eerst 52 jaar oud³⁸¹, s'morgens om half twaalf vertrokken wy weder op *Zwetzingen*³⁸² 3 u[ur]). Het rolde over de chauseé, en waren reeds om half een aldaar, wy aten in den Ochsen, de plaats aan zich zelve is niet groot, dog beroemd wegens den Tuin³⁸³, die voortreflyk en zienswaardig is, in dezelve zyn zeer aardige spring fontijnen, die 19 voet hoog springen, eene springt 52 voet hoog, dog springt dan maar, wanneer de Groot Hertog er is, onder de zienswaardige dingen, die [76] ik onthouden heb, zyn eene menigte Statuen, het Comediehuis, die een zeer groot Theater heeft, De Grotte, het Badhuis³⁸⁴, de tempel van Apollo³⁸⁵ en Mercur, eene Ruïne³⁸⁶, de Mochée³⁸⁷, welke zeer schoon is, nog een Ruïne, een springende fontein, een tekening, die zeer opvallend is en nog meer dergelyk. Om 4 uur vertrokken wy op *Heidelberg* 2 uur). De weg was alleraangenaamst (ook is te *Zwetzingen* of *Schwetzingen* een lustslot van den Groot Hertog van Baden).³⁸⁸ Wy logeerden te Heidelberg in het Logement de Hecht. Deze stadt ligt aan de Neckar, heeft 12,000 Inwoners en thans eene beroemde Academie³⁸⁹, dog niet boven 350 studerende, op de brug, die over de Neckar gaat heeft men een zeer schoon gezig op het oude Slot³⁹⁰, het welk

³⁸¹ De Jezuïetenkerk werd tussen 1733 en 1756 gebouwd naar een ontwerp van Bibienas, en is rijkelijk voorzien van stuc-marmeren ornamenten. De façade heeft klassieke zuilen in de stijlen Toskaans, Ionisch en Korinthisch.

³⁸² Schwetzingen.

³⁸³ Het park van 47 hectare was in 1748 onder keurvorst Karel Theodoor deels als een formele Franse tuin, deels in de Engelse stijl aangelegd, met Versailles als voorbeeld. De in de achttiende eeuw geliefde kunstmatige ruïnes, tempels en dergelijke ontbraken niet.

³⁸⁴ Het badhuis uit 1773 was voorzien met schilderijen van een landschap in optische perspectief.

³⁸⁵ Een ronde Apollo-tempel.

³⁸⁶ De tempel van Mercurius was een kunstmatige ruïne.

³⁸⁷ Een moskee met een minaret.

³⁸⁸ Het kasteel uit 1656 was van de keurvorst Karel Lodewijk. Na de verwoesting van de Palts werd het kasteel in 1715 herbouwd tot zomerresidentie van de keurvorst.

³⁸⁹ Na Praag en Wenen de oudste Duitse universiteit, door Ruprecht I in 1386 gesticht. Haar bloeitijd was van de tweede helft van de zestiende eeuw tot begin zeventiende eeuw. Zij werd in 1804 door groothertog Karel Frederik van Baden heropgericht.

³⁹⁰ De bouw van het Heidelbergerslot begon in de veertiende eeuw en werd in 1632 beëindigd door Frederik IV, keurvorst van de Palts.

door de Marchal Turenne in koelen bloede verbrand is³⁹¹, hier nu ook is het grote beroemde vat te zien, dog zoo als ik hoor, in zeer slegten toestand.³⁹² De Academie is [in] 1346 gestigt³⁹³, ook is deze stadt beroemd wegens haar Catechismus.³⁹⁴ Thans kwamen wy van de Bergstrasse af, en vertrokken des anderen daags om half twaalf zynde den 19 Aug[ustus] op *Urmersbach* 5 u[ur]). De chausee [77] was zeer goed, en de landstreek, paradysagtig, van hier op *Neckar Eltz* 4 u[ur]). Voor dezelve passeert men de Neckar, van hier op *Oberschäfflingen* 4 u[ur]). Hier overnagteden wij en vertrokken s'morgens op *Buchen* 4 u[ur]). Hier wierden wy zeer schielyk geholpen op *Hartheim* 4 u[ur]) en van daar op *Bischofsheim* 4 u[ur]). Wy passeerden eene menigte dorpen, wiens namen ik niet onthouden [heb] en niet de moeite waard zyn opte-noteren, wy aten hier, dit is de eerste krützbürger plaats geweest, dog nu Badisch, van daar vertrokken wy op *Wurtzburg* 7 u[ur]). Het ging berg af berg op, dog nog vroeg aldaar zynde, reden wy op de post, en vertrokken, na dat ons de Postmeester lang opgehouden had, op *Sommerhausen* 2 u[ur], waar wy om 8^t [uur] arriveerden. Soupeerden by *Stainingen*³⁹⁵ en begafen ons toen naar ons huis. Deze reis maakt na de Postuuren 158 uren uit en hadden [wij] in 11 daagen afgelegd. Maar inderdaad maar 8^t [uur] en een half gereisd. Den 5 Sept[ember] maakten wy een kleine tour naar Erlangen, om daar alles, wat tot mijne studien hoorde, in orde te brengen. Voor, Kitzingen, Possenheim, Langelfeld, Neüstadt en Emskirchen, van Erlangen en Neurenberg nu zal ik en kan in het toekomende breedvoeriger en naauwkeuriger verhalen, wij bleven 7 dagen zynde tot d[en] 10 [september]. Den 11 [september] retourneerden wy. Deze weg maakt 16 uur.

³⁹¹ Het slot werd in 1689 door de Fransen onder aanvoering van Henri de Turenne verwoest.

³⁹² Mogelijk heeft Adolph nog het wijnvat uit 1662 gezien. Het tegenwoordige vat - met een inhoud van 2.200 hectoliter - zou eind achttiende eeuw geplaatst zijn.

³⁹³ In 1386.

³⁹⁴ De Heidelberger catechismus.

³⁹⁵ Niet nader getraceerd.

**14. Reis van Sommerhausen naar Erlangen
van 6 november 1812 tot circa 7 november 1812,
en een verblijf van vijf maanden te Erlangen
en een verblijf van vier weken te Sommerhausen.**

[78. Deze pagina is door Adolph van Rechteren Limpurg niet genummerd]

1812
14. Verhaal. 14 Reis.
van Sommerhausen naar Erlangen
en verblyf aldaar.

Den 6 November bragt Papa met de knecht Jan mij en Sonnette Caldesaigues³⁹⁶ naar Erlangen over Markt-Einersheim en Langenfeld. Te Neustadt bleeften wij snags, ik had een gevoel, wonderlyk, ja niet uitedrukken. Den 7 [november] om 3 uur arriveerden wij dan te Erlangen aan. Het nadere daarvan zegt myn *Dagboek*.³⁹⁷ De beschrijving der Stadt en omliggende Plaatsen wil ik tot op myn vertrek van hier meer sparen, op dat ik dan alles duidelijker en naauwkeuriger kan beschrijven. Den 5 April 1813 ging [ik] naar Som[m]erh[ausen] om mijne vacant[i]e bij Papa te passeeren tot den 4 Maj, als wanneer ik dan mijne Reis te voet terug aantrad.³⁹⁸

**15. Reis van Erlangen naar Heidelberg (en terug)
vanaf 4 juni 1813
en van Erlangen naar Sommerhausen
van 5 april 1813 tot circa 6 april 1813.**

Den 4. Junij 1813 maakte ik met een Baron van Lindenfels³⁹⁹ een voet Reis naar Heidelberg.⁴⁰⁰

³⁹⁶ Gedurende zijn studietijd te Erlangen woonde Adolph van Rechteren Limpurg bij de weduwe Caldesaigues in de Hospitaalstraat te Erlangen (HCO HA Van Rechteren, inv. nr. 221 Omslag H).

³⁹⁷ Adolph hield tijdens zijn studietijd van november 1812 tot de zomer van 1814 een dagboek bij (HCO FA Van Rechteren, inv. nr. 775).

³⁹⁸ Waarschijnlijk ging Adolph van Rechteren Limpurg naar Erlangen terug.

³⁹⁹ Niet nader getraceerd.

⁴⁰⁰ Van deze reis is geen verslag bewaard gebleven.

Literatuur

- AWN: Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden*, 13 delen, Gorinchem 1839-1851.
- Bierens de Haan, J., *Van Oeconomische Tak tot Nederlandsche Maatschappij voor nijverheid en handel, 1777-1952*, Haarlem 1952.
- Blom, P. e.a. (red.), *La France aux Pays-Bas. Invloeden in het verleden*, Vianen 1985.
- Brunt, A.J., *Inventaris van het huisarchief Twickel 1133-1975*, 7 delen, Zwolle/Delden 1993.
- Buist, M.G., *At spes non fracta. Hope & co. 1770-1815*, Den Haag 1974.
- Desjardijn, D., *Grafiek in Nederland. De achttiende eeuw*, [z.p., z.d.]
- Gevers, A.J. en A.J. Mensema, *De havezaten in Salland en hun bewoners*, Alphen aan de Rijn 1983.
- Gevers, A.J. en A.J. Mensema, *De havezaten in Twente en hun bewoners*, Zwolle 1995.
- Gevers, A.J. en A.J. Mensema, *Inventaris van het huisarchief Vilsteren 1441-1973*, Zwolle 1994.
- Grijzenhout, F., W.W. Mijnhardt en N.C.F. van Sas (red.), *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten*, Amsterdam 1987.
- Hutten, G.A. (ed.), *Jonker op de Heerenbrink onder Lierderholthuis. De briefwisseling (1734-1773) tussen Hendrik Arent van Oldenneel en Alexander W.D. van Hugenpoth*, Kampen 2000.
- Jong, E. de, *Natuur en kunst, Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*, Bussum 1995.
- Kurfürst Clemens August. *Landesherr und Mäzen des 18. Jahrhunderts*, Keulen 1961.
- Lennepe, J. van, *Nederland in den goeden ouden tijd. Zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per diligence van Jacob van Lennepe en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provintiën in den jare 1823*, (red. M.E. Kluit) Haarlem 1980.
- Mensema, A.J. e.a., *Inventaris van het huisarchief Almelo 1236-1917 (1933)*, Zwolle 1993.
- Moorman, E.M. en W. Uittenhoeve, *De klassieke geschiedenis in de kunst. Van Alexandros tot Zenobia*, Nijmegen 1989.
- Panhuysen, L., *Jantje van Leiden*, Hilversum 2003.
- Spaans, J., *Haarlem na de Reformatie. Stedelijke cultuur en kerkelijk leven, 1577-1620*, 's-Gravenhage 1989.
- Streng, J.C., *Zwols Biografisch Woordenboek. Een draagbaar mausoleum*, Hilversum 2004.
- Strien, K. van, *De ontdekking van de Nederlanden. Britse en Franse reizigers in Holland en Vlaanderen, 1750-1795*, Utrecht 2001.
- Strien, K. van, *Touring the Low Countries. Accounts of British travellers, 1660-1720*, Amsterdam 1998.
- De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735*, Zwolle 1992.
- Wingens, M., *Over de grens. De bedevaart van katholieke Nederlanders in de zeventiende en achttiende eeuw*, Nijmegen 1994.
- Zwolle mijn stad*, 20 delen, Zwolle 2002.

Index

- Aa, de (A) 39
 Aalshorst, huis 26
 Aalten 48
 Achterhoek, de 9a
 Aerssen, Mechteld M. Van 50
 Almelo, heerlijkheid 49
 Almelo 41, 44, 49, 50
 Almelo, huis 12, 13, 16, 27, 40, 46
 Altona 7, 18, 19, 20
 Grand, de 18
 Raadhuis 18
 Ampsen, huis (Amsten) 49
 Amstel, de 23
 Amsterdam (Amsteldam) 7, 22, 23, 24, 25
 Dam, de 23
 Felix Meritis (Felix Meriter) 23, 24
 Keizersgracht 23
 Munt, logement de 23
 Nieuwe Kerk, de 24
 Raadhuis 23
 Rondeel, hotel het 23
 Andernach 13
 Anger, de 48
 Ansbach 33
 Kasteel (slot) 33
 St.-Gumpertkerk 33
 Apen 20
 Apollo 54
 Arolsen (Aarholzen) 28
 Paleis 28
 Asschaffenburg 10, 30, 47
 Paleis St.-Johannisburg (Paleis aan de Main) 10, 30, 47
 Schöntal, park 47
 Assen 20, 21
 Aster, generaal d' 13
 Auchelveld 45
 Baden 54
 Baden, Groothertog van 54
 ----, Groothertogin van 54
 Barbarossa, Frederik van 29
 Bathmen (Batem, Bathem, Ballem) 15, 41, 42
 Beauvink 16
 Bebra 45
 Beese, huis 26
 Beieren (Bayern) 11
 Bentheim 38, 50, 51
 Kasteel (slot) 38, 51
 Bentheim, heer van 37
 Bentheimerwoud 38, 51
 Bentink tot Schoonheten, Volkier Rudolf 42
 Berg, groothertogdom 10
 Berg, graafschap 41
 Berg, huis den 15, 26
 Bergstrasse, de 52, 55
 Berkel, de (Berckel) 49
 Berker 36
 Berntheim 11
 Beukelsz., Jan 27
 Beumelnberg, Graaf van 14
 Bibienas, architect 54
 Bieberich 13
 Bijsselt, huis (Beisselt, Byssel) 15, 26
 Birkel 33
 Bischofsheim 55
 Bischuden 36
 Boekholt 9, 13, 48
 Bollinghausen 21
 Bonda 21
 Bonn (Bon) 13
 Boppard (Poppard) 13
 Borcuko, heerlijkheid 48, 49
 Borculo (Borceloo, Borkelo) 14, 15
 Kasteel (slot) 14, 49
 Borken (Burker) 14, 15
 Borne 27, 44
 Brandenburg, keurvorst van 48
 Brandlicht 38
 Braunschweiggfels, Prins van 18
 Breilsheim. Zie Crailsheim.

- Bremen 16, 17, 18, 20
 Beurs 17
 Bleikeller 17
 Dom St.-Petri 17
 Grote Weserbrug, de 17
 Hohenthorstrasse 16
 Neustadt 16, 17
 Raadhuis 17
 Briel, Den 43
 Brückenau [stad] 35, 45
 Brückenau, bad 35
 Buchen 55
 Burg, heer Van der 42
 Butzbach 29, 51
 Byzantium 43
 Caldesaigues, Sonette 56
 ----, Weduwe 56
 Campen, Jacob van 23
 Carstens, weduwe 18
 Cassel 13, 34
 Castell, familie Von 9
 Catharinenburg 37
 Charbolet, logementhouder 27, 44, 51
 Christus (cristus=kind) 28, 43
 Cicero 43
 Cloese, huis de 41
 Coblenz 13
 Corbach 28
 Crailsheim (Kreilsheim, dorp) 32
 Kasteel (slot) 32
 Crailsheim, Baron van (Creilsheim, Breilsheim) 32
 Crans, Jan Brandgum 39
 Czyrtorensky, prins Adam (Czartorynski) 49
 Dalfsen 15, 22, 26, 40
 Damascus, Nicolaos van 43
 Damiate 25
 Damis, jonge H: 43
 Darm, de 52
 Darmstadt 50, 52, 53
 Druif, logement De 52
 Groot Hertogenlijk paleis 52, 53, 54
 Landesmuseum 53
 Luisenplatz 52
 Jezuïetenkerk 54
 Prins-Georg-paleis 52
 vervolg Darmstadt
 Traube, hotel 52
 Dauelsberg, [heer] 16
 Dedem tot de Berg, Coenraad Willem van 15, 26, 41
 ---- tot de Gelder, Frederik Gijsbert van 40
 Delmenhorst 20
 Detern 20
 Dettingen 10, 30
 Deutz (Duitz) 10, 13
 Deventer 40, 41, 49, 50
 Halve Maan, herberg De 41
 Lebuïnuskerk of Grote Kerk 49
 Deverde brug 22
 Dieze, goed 15, 26
 Dille, de 51
 Dillenburg 51
 Kasteel (slot) 51
 Stadt Strasburg, logement 51
 Dilsberg, de 53
 Dingshof, huis de 50
 Dingslaken 48
 Dorth, heerlijkheid 15, 41
 Dorth, kasteel 41
 Dorth, Dirk van 15
 Drenssteinfurt 51
 Duisburg (Duisberg, Duizburg) 9, 13, 48
 Salvatorkerk 48
 Duitsland (Deutschland) 7, 31, 40, 45, 48, 52, 53
 Düsseldorf (Dusseldorp) 9, 12, 13, 46, 48
 Edder, de 29
 Eems, de 21
 Eepe 44
 Egede, huis (Eegde) 49
 Ehrenbreitstein, vesting 13
 Eivelstadt 31, 34
 Elbe, de 18, 19
 Elburg 26
 Elschbach (Eiselbach, Esselbach, Essebach) 10, 12, 30, 46
 Eltz 55
 Emskirchen 55
 Enschede 27, 44

- Erlangen 55, 56
 Hospitaalstraat 56
 Esklum 21
 Essen 24
 Eze, goed de 15, 26
 Falkenburg 20
 Farrington, John 25
 Feith, Cornelia Charlotta 40
 Feuchtewangen 32
 Flemming, Graven van 48
 Franken 9, 12, 26, 44, 50
 Frankenberg [stad] 29
 Frankenberg [slot] 33
 Frankfurt (Frankfort) 9, 10, 12, 30, 46, 47, 50, 51, 52, 53
 Alte Mainbrücke 10, 47
 Isenburgse slot 10
 Rode Huis, logement het (Rooye huis) 10, 47
 Römer, de 47
 Roomschen Keyser, de 47
 Witte Swaan, logement de 52
 Frankfurt, Groothertog van 47, 52
 Frederik II de Grote koning van Pruisen 51
 Frederik IV keurvorst van de Palts 54
 Freilingen (Freylingen) 10, 47
 Frenswegen, abdij 38
 Friedberg 29, 51
 Fröbing, Johan Christoph 48
 Frosdorf 47
 Fulda, hertogdom 45
 Fulda 34, 35, 44, 45
 Dom, de 36, 45
 Domplein 45
 Kasteel (slot) 35, 45
 Michaëlskerk 45
 Fulda, de 35, 36, 45
 Galen, Johan van 24
 Gelder, huis de 40
 Gelderland 7, 40, 48
 Gelianus, Sint 11
 Gemen 14
 Giesen 29
 Gilhuis 51
 Gouverneur, de 19, 22
 Greven, Egbert H. 26
 Grimborg 44
 Groenloo (Groll) 14, 15, 48
 Gronau 27, 44
 Grotenhuis, heer 49
 ----, (zoon) 49
 Gyges 43
 Haarburch 18, 20
 Haarlem 7, 24, 25
 St.-Bavo of Grote Kerk 24
 Haarlemmerhout (De Hout, Haarlemmerbosch) 25
 Haarlemmermeer 24
 Hagen 51
 Halfweg 24
 Ham, Den 51
 Stadt London, logement 51
 Hamburg 7, 18, 19
 Altonaischer poort 19
 St.-Katharinakerk 19
 St.-Jacobikerk 19
 St.-Michaeliskerk 19
 St.-Nicolaikerk 19
 Pesthof, de 19
 St.-Petrikerk 19
 Hammelburg 35, 45
 Kasteel (slot) 35
 Hammerich 46
 Hanau 26, 30
 Altstadt 30
 Neustadt (Nieuwstadt) 30
 Philippsruhe, kasteel 30
 Händel, Georg Friedrich 25
 Hardenberg 38
 Harderwijk 25, 26
 Akademie 26
 Hartheim 55
 Haselüne 16
 Hattum, Burchard Joan van 39
 Haxel 40
 Heeckeren, Charlotta Clare Elisabeth Dorothea barones van 15, 41
 ----, Elisabeth Reinira Johanna barones van (Mama, moeder) 7, 13, 14, 38, 40, 42, 49
 ---- tot de Heest, familie Van 49
 ---- tot Nettelhorst, familie Van 49
 ---- tot Nettelhorst, Evert Christiaan Carel Willem baron van 41

vervolg Heeckeren

- tot Overlaar, jonkheer Frederik Jan
Willem Robert van (Grootpapa,
Grootvader) 7, 9, 26, 49
- , Isabelle Caroline barones van 42
- van Cloese en Langen, Lodewijk
baron van 41
- , Maurice Carolina Wilhelmina
Sophie barones van 42
- , Mauritz Carel Georgh Willem
baron van Heeckeren tot de Heest
(oom) 14, 41
- tot Rhaan, Willem Robbert Jan
Walraven baron van (Oom) 44
- Heerenbrink, huis de (Ehrebring) 50
- Heest, huis de 49
- Heidelberg 50, 52, 54, 56
 - Hecht, logement De 54
 - Kasteel 54
- Heilige Roomse rijk 10
- Heino 42
- Hellendoorn 16, 49, 50
- Helmich, Michaël 26
- Helsa 36
- Helvoet 43
- Hemert, Wolf F. Van 50
- Hengelo 27, 44
- Henriette Caroline de ‘grote
landgravin’ 52
- Heppenheim 53
- Hermannstein, kasteel 51
- Hermia 43
- Herodotus (Herodotos) 43
- Herzebroek 28, 37, 44
- Hessen 30
- Hessen, Prins van 45
 - , Christian prins van 52
- Hessen-Darmstadt, Groot Hertog van
52
- Hetzveld 31
- Hexer 40
- Himmelpfort, klooster
(Himmelsporten) 45
- Hochfeld, architect 48
- Hofstede, de 42
- Hohenlohe, [familie] van 32
- Hohenlohe-Ingelfingen, August
Wilhelm des H.R.Reichsfürst zu 32
- Hohenlohe-Kirchberg, Augusta
Eleonora Prinses zu (Tante) 30, 40
 - , Christian Carl Friedrich Fürst zu
31
- Hohenlohe-Langenburg, N.N. Prins of
Fürst van 32
- Hohenzollern, Wilhelm Friedrich
markgraaf von 33
- Holbein de jongere 53
- Holland 13, 16, 20, 21, 49
- Hope, Henry 25
- Horsmar 44
- Hucker, heer 40
- Hummel, Johann Nepomuk 34
- Hünefeld 35, 36, 45
- IJ, het 23
- IJssel, de (Issel) 15, 23, 39, 40, 41, 49
- Ipsheim 33
- Isenburg-Philippseich, Philippine
Sophie Ernestine gravin von 31
- Isenburg, Prins van 47
- Italië (Italien) 24, 25
- Jagst, de (Jax) 31, 32
- Jan, knecht 44, 50, 56
- Jerôme Napoleon Bonaparte koning
van Westfalen 36, 44
- Jeruzalem 31
- Justinus 43
- Kampen (Campen) 22, 39
- Kampen, heer Van 26
- Kandaukes 43
- Karel de Grote, Keizer 35
- Karel Frederik groothertog van Baden
54
- Karel Lodewijk, keurvorst 54
- Karel Theodoor, keurvorst 54
- Karelsberg (Carelsberg) 37
- Karlsburg, de 35
- Karlsmund, kasteel 51
- Karlstadt (Carlstadt, Carstadt) 34, 35,
45
- Kassel (Cassel, Casseln) 35, 36, 38,
44, 45
 - Koningsplaats 37
 - Wilhelmsplaats 37
 - Wilhelmshöhe, residentie 36, 45
- Katerveer, het (Cater veer) 39
- Keppel tot Oolde, Derk Jan van 15, 41

- Keulen (Coeln, Colln) 10, 48
 Prinz Carl, logement 10
 Keurenholz, abdij (Ceurenholz) 44
 Kilian, Sint 12
 Kirchberg 31, 32
 Kasteel (slot) 31, 32
 Kist, Wilhelmus 43
 Kitringen Bad 11
 Kitzingen 55
 Kleef, hertogdom (Cleve) 48
 Mauerstrasse 48
 Klooster, Baron van 21
 Klopman, weduwe 40
 Kloppenberg 16
 Knoppert, Willem J. 50
 Kok, heer 41
 Königsegg-Rothenfels, Maximilian
 Friedrich von. Keurvorst 27
 Konigstein (Koningstein) 10, 47
 Kotzebue, August Friedrich Ferdinand
 von (Kostsebie) 46, 47, 52
 Laan, de 29
 Landeweert 48
 Langenburg 32
 Kasteel (slot) 32
 Langenfeld (Langelfeld) 48, 55, 56
 Langeveldslo, huis 50
 Laocoön 25
 Laren 9, 41, 42
 Lasberg, Graaf van 34
 Lastrop 16
 Leer 20, 21
 Kasteel (Slot) 21
 Leiden 27
 Leiden, Jan van 27
 Lemelerberg, de 40
 Lenkfurt 46
 Lichtenau 28, 37, 44
 Limburg an der Lahn (Limburg an de
 Laan) 10, 47
 St.-Georgskathedraal 10
 Lindenfels, Baron van 56
 Lingen 16
 Linthorst, de 40
 Lippe, de 48, 51
 Lochem 15, 41, 42, 49
 Lochemse berg 42
 Lochemse enk 41
 Lodewijk I, Groothertog 53
 Lodewijk Napoleon Bonaparte koning
 van Holland 23, 25, 41, 49
 Loge 21
 Kasteel (Slot) 21
 Londen 23
 Löningen 16
 Lorsch, abdij van 53
 ----, abt van 53
 Löwenfels, slot 32
 Lunte 16
 Lydië 43
 Main, de (Mayn) 9, 10, 11, 12, 30, 31,
 34, 45, 46, 47
 Mainz (Maynz) 10, 12, 13
 Mannheim 50, 53
 Anker, logement Het 53
 Paleis 53
 Marburg 26, 29
 Kasteel (slot) 29
 Universiteit (Akademus) 29
 Marienberg, vesting 12
 Marktbreid 45
 Markt Einersheim (Markeindersheim,
 Markt-einerheim) 11, 30, 45, 46, 56
 Marle, Gerrit Willem van 26, 42
 ----, Mevrouw Van 42
 Mataram, goed 15, 26
 Mecklenburg Schwerin, Frederik
 Lodewijk van 18
 ---, Hertog van 18
 Meiners Hagen 51
 Meppel (Meppelt) 22
 Wilde man, de 22
 Mercurius (Mercur) 54
 Metelen 27
 Milsungen 45
 Moer, huis het 42
 Morrian, Henriëtta Seyna Sophia von
 14
 Morselen 45
 Mozart, Wolfgang Amadeus 25
 Mülheim 47, 48
 Müller, Christian 25
 Munchhausen, Adolfina Cornelia
 Juliana van 50
 Munden 35

- Münster 26, 27, 28, 34, 38, 44, 50, 51
 Kasteel (slot) 27
 Koning van Engeland, hotel de 27, 44, 51
 Lambertskerk 27
 Nagell, familie Van 49
 Nagge, Willem 39
 Napoleon Bonaparte keizer van Frankrijk 10, 49, 52
 Neckar 55
 Neckar, de 53, 54, 55
 Nederland 30
 Nettelhorst, huis de (Netelhorst) 49
 Neuhaus 28, 29, 38, 44
 Kasteel (slot) 44
 Neukirchen (Neukirch) 28, 37, 44
 Neurenberg 55
 Neüstadt 55, 56
 Nicolaas, Sint 31
 Nieuwe Schans, de 21
 Nilant, Arnoldina Agnes 50
 Noordelijke Nederlanden 52
 Nordhorn (Nordhoorn) 16, 38
 Nunspeet 15
 Oberikkelsheim 33
 Obwesel 13
 Ochsenfurt (Oksenfurt, Oschenfurt, Ochenfurt) 31, 33
 St.-Michaelskapel 33
 Ochtrupper Bergen 38
 Offenbach 10, 47
 Residentiepaleis 10
 Oldenburg 20
 Groothertogelijk slot 20
 Oldenburg, Graaf van 20
 ----, Hertog van 20
 ----, Willebrand van 39
 Oldeneel, Alexandrina Maria van 50
 Ollesberg 18
 Olst 50
 Ommen 38
 Oolde, huis 15, 41
 Oost-Friesland 21
 Ootmarsum 16
 Ootmarsum, huis te 16
 Oranje, Prinsen van (Oranien) 51
 Ossendorf 28, 37, 38, 44
 Ostade, Adriaen van 52
 Otlersberg 18
 Ottensee 18
 Ottersberg 20
 Overijssel 7, 39, 49
 Overlaar, huis 9, 12, 14, 15, 40, 41, 42, 46, 48, 49
 Overschäflingen 55
 Pader, de (Pater) 28, 37
 Paderborn 28, 34, 37, 44
 Domkerk 28, 37
 Residentiepaleis 28
 Pallandt, Frederik Theodorus van 49
 Palts, de 54
 Pappenheim, Ludwig von 50
 Paul I, tsaar van Rusland 18
 Pfaffenzenel 35
 Philipp Ludwig II graaf van Hessen 30
 Plato 43
 Plettenberg, Joachim van 40
 ----, Mevrouw Van 40
 Poelnitz, Baron van 33
 ----, Willem Frederik 33
 Possenheim 55
 Praag 54
 Prais-Ham 50
 Pruisen 51
 Quanjer, Jan Hendrik (Gaansert, Quansert) 38, 42
 Queysen, Herman 50
 Raalte 15, 42
 Zwaan, herberg de 42
 Rairville, herberg 19
 Randesakkern (Randesuk kern) 31, 34
 Rechteren, huis 14, 15, 16, 20, 21, 22, 26, 27, 34, 38, 40, 42, 44, 46, 49, 50
 Rechteren, Sara Philippina Charlotte van 49
 Rechteren Limpurg, Adolph Frederik Lodewijk graaf van (my, ik) 7, 9, 12, 19, 20, 22, 24, 26, 29, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 42, 44, 45, 49, 50, 55, 56
 ----, Dorothea Wilhelmina Louis (Dorette) des H.R.Rijksgravin van (Suster) 29
 ----, familie Van 7, 15
 ----, Florentina Carolina Elisabeth gravin van (Flore, zuster) 40, 41

vervolg Rechteren

- , Frederik Lodewijk des
H.R.Rijksgraaf van (Papa) 7, 10,
13, 16, 22, 26, 32, 33, 40, 42, 44,
45, 49, 50, 56
- , Frederik Reinhard Burchard
Rudolf graaf van (Oom) 9, 11,
12, 30, 40, 45, 49
- tot de Hofstede, jonkheer Frederik
Rudolf Carel van 42
- , Johan Everhard Adolf des
H.R.Rijksgraaf van (Grootvader)
16
- , Johan Reinhard Frederik
Christiaan Willem des
H.R.Rijksgraaf van 14
- , Josina Elisabeth des
H.R.Rijksgravin van 32
- , Karel des H.R.Rijksgraaf van 33
- , Sophia Carolina Florentina des
H.R.Rijksgravin van
(Grootmoeder) 12, 16, 49, 50
- , Willem Reinhart Adolph Karel
graaf van 19, 22
- Rechteren Limpurg Speckfeld, Adolph
graaf van 33
- Reda 37
Kasteel (slot) 37
- Regge, de 40, 49
- Remagen 13
- Republiek der zeven Provinciën 27
- Rhaan, huis 50
- Rhede, Baron van (Reede) 21
- Rheine (Reine) 38, 51
- Rhijn, Johannes W. van 15, 26
- , N.N. van (vader) 26
- Rietberg 28
- Rijn, de (Rhein, Rhyn) 9, 48, 53, 54
- Rijnland 24
- Ringelenburg 48
- Röhner, Johann Carl 39
- Rohrbrun (Rohrebrien, Rosbrun) 10,
12, 30
- Rosbrun 46
- Roterbrun 46
- Rotheburg (Rotenburg) 18, 20
- Rothenburg ob der Tauber (Rotenburg)
31, 45
Burcht (slot) 45
Stadhuis 31
- Roveen 22
- Ruhr, de (Rurhr) 48
- Ruprecht I 54
- Rusland, Helena prinses van 18
- Ruyter, Michiel Adriaansz. de 24
- Saale, de 35
- Saaleck, slot 35
- Sachsenhausen (Saksenhausen) 10, 47
- Salm, Graaf van 14
- Satorius, [hospes] 16
- Schenck zu Schweinsberg, Johann Carl
Ludwig Freiherr 29
- Schnitge, Arp 39
- Schönbusch, park 47
- Schoonheten, huis 42
- Schoppinge 44
- Schuilenburg, kasteel (Schuillenberg,
Schulenburg, Sculenburg) 16, 27,
40, 44, 50
- Schweinsberg 29
Kasteel (slot) 29
- Seligenstadt 47
- Sieg, de 47, 51
- Siegburg 10, 47
- Siegen 51
- Sion 27
- Slink, de 48
- Sloet tot Tweenijenhuisen, Jan 39
- , heer J. 40
- Smilde 22
- Soden, Graaf van 34
- Soffienberg 31, 32
- Sommerhausen 7, 9, 10, 11, 12, 13,
26, 30, 31, 33, 34, 44, 45, 46, 50, 55,
56
Raadhuis 11
Slot, het (huis) 9, 11, 45
- Spanje 30
- Speijer 51
- Spessart, de (Specert) 30, 46
- Staininger, [heer] 55
- Staphorst 22

- Starkenburg, slot 53
 Steinfurt 27
 Banjo 27
 Kasteel (slot) 27
 Steinfurt Bentheim, Graaf van 27
 Straes, Adam 39
 Swartz, Berthold 48
 Schwetzingen (Schwezingen,
 Zwetzingen) 54
 Ochsen, restaurant In den 54
 Paleis (slot) 54
 Talend, heer 49
 Tauber (Taube) 31
 Telgte (Telget) 28, 44
 Tell, Wilhelm 46
 Terheine 15, 42
 Therhoff 17
 Tischbein de Oude, Johann H. 19
 Tödtstadt (Totstadt) 18, 20
 Truffelstein 46
 Turenne, Henri de 55
 Tzetzes 43
 Uffenheim 31, 33
 Ukeroth (Ukerath) 10, 47
 Ulzen, Klaas van 39
 Unna 51
 Urmmersbach 55
 Vach 36, 45
 Vecht, de (Vegt) 22, 26
 Vechterweerd, huis 26
 Veitshöchheim (Vezaigheim) 34, 45
 Paleis 34
 Versailles 54
 Verwolde, huis 42
 Vilsteren (Filsteren) 38
 Vilsteren, huis 26
 Vireilsheim. Zie Crailsheim.
 Voorts, freule Van 13
 Wahlroth 10
 Warendorf 28, 37
 Waldeck en Pyrmont, vorstenhuis 28
 Waldek, Furst van 28
 Waldeksche, het 28
 Wallmerod (Walmerode, Walmerotte)
 10, 47
 Warburg 37, 44
 Warendorf (Waarendorf) 4
 Wedel, Graaf van 21
 Weerden 27
 Weierbusch (Wyerbusch) 47
 Welgelegen, huis 25
 Wenen 54
 Werra, de (Werse) 35
 Wereld, (Werveld) 16, 17
 Wesel 9, 12, 13, 46, 48
 Weser, de 17, 35
 Westerlo 21
 Westfalen (Westphalen) 36, 44, 48
 Westüffelen (Westüffel) 37, 44
 Wetter 29
 Wetzlar 50, 51
 Weyerbusch 10
 Wicherlinck, Catharina 42
 Wierden 40
 Wijhe, schoutambt 50
 Wijhe 40
 Wilderfang 21
 Wildeshausen 16
 Wilhelmburg (Wilhelmsberg) 37
 Wilhelmshöhe, kasteel 37
 Willem I graaf van Holland 25
 Willem I keurvorst van Westfalen 36
 Willem II landgraaf van Hessen 37
 Willem V prins van Oranje 14, 49
 Willemstad (Willemsbad) 30
 Windesheim (Windsheim) 40
 Windesheim, huis 40
 Winter, Jan Willem de 24
 Winterhausen 30
 Winterkasten 37
 Winterswijk 14, 15
 Würges (Würgers) 10, 47
 Würzburg (Wirzburg, Wurtzburg) 7,
 9, 10, 11, 12, 26, 30, 34, 35, 38, 44,
 45, 46, 50, 55
 Akademie (Gymnasium,
 Geminasium) 11
 Bairische Hof, logement het 46
 Dom St.-Kilian 11
 Juliusziekenhuis (Juliushospital)
 11

vervolg Würzburg

- München, slot 11
- Neumünster 11
- Zeisting, hospes 19
- Zuiderzee, de (Suiderzee, see) 15, 23, 26
- Zutphen, graafschap 15
- Zutphen 13, 49
- Zuylen van Nievelt, Gerrit Willem van 15, 41
- Zwingenberg 53
- Zwolle (Zwol) 15, 22, 26, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 46, 49, 50
 - Bethlehemkerk 39
 - Bethlehemklooster 39
 - Blijmarkt 39
 - Bloemendalstraat 42
 - Broerenkerk 39
 - Koestraat 38
 - Michaelskerk of Grote Kerk 39
 - O.L. Vrouwekerk of Kruiskerk 39
 - Rosemarijnstraat 38
 - Weselanden, de 39
 - Zwaan, [hotel-restaurant] de (Swaan) 12, 34, 45

Eerder is in deze serie verschenen:

1	DIERBARE LAURA Brieven van Rudolf Sandberg 1823 – 1830	14.-
2	HOOGH WEL GEBOREN HEER EN NEEF Brieven van de patriot
Adolf Warner van Pallandt tot Zuthem 1782 – 1787	Digitale uitgave 5.-
3	NAAR PARIJS Een reisverslag van enige Zwolse heren naar de Franse hoofdstad
in 1777	7.⁵⁰
4	LIEVE NAATJE Brieven van Elsje Feith aan Naatje Siertsema, en andere familieleden	8.⁵⁰
5	EENE REYSE NA VLAANDEREN EN BRABAND Een reisverslag van
Lambertus Nilant uit 1768	8.⁵⁰
6	AEN ALLE VRINDEN MET RESPECT Correspondentie van familie Nilant 1698 -
1762	9.-
7	VAN FOLIO TOT DUODECIMO Negen particuliere Zwolse bibliotheken	10.-
8	VERLOREN HUISELIJK GELUK Gedichten en overpeinzingen 1795 - 1817	7.⁵⁰
9	BANKROET De ondergang van Johan Willem Simon baron van Haersolte 1810	7.⁵⁰
10	GELIEVE HET DAER HEEN TE DIRIGEREN...
De brieven van Willem V aan Arend Sloet tot Tweenijenhuisen 1771 - 1785	9.-
11	ALLER TREFFENDST EN STOUT De huwelijksreis van
J.C. baron van Haersolte naar Duitsland, Zwitserland en Italië in 1837	6.-
12	BROEDER IN APOLLO Brieven en alba amicorum van Zwolse dichters 1800 - 1840	12.-
13	EEN GROTE TOUR Hendrick Jordens
in Engeland, Frankrijk, Zwitserland en Duitsland 1684 - 1685	10.-
14	LEVENSBERICHT De autobiografie van J.F. Serrurier 1771 - 1844	11.-
15	EEN HELE COURANT De correspondentie van de familie Bangeman 1804 - 1881	11.-
16	REISEBOEK Vijftien reisverslagen van de jonge graaf van Rechteren Limpurg
1804 - 1813	Digitale uitgave 5.-

O V E R I J S S E L S E H A N D S C H R I F T E N

Te bestellen bij Streng, Woesterweg 5, 8162 RW EPE
T 0578 614388 M mcstreng@planet.nl W [streng-hansenpublicaties](http://streng-hansenpublicaties.nl)